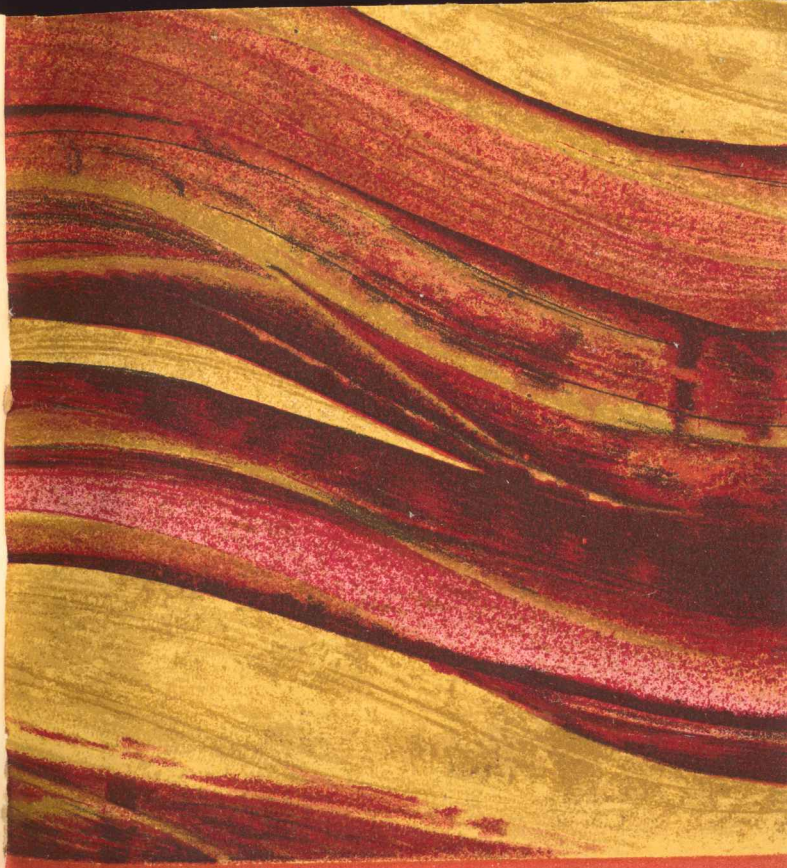

В. ВРАЖЛИВИЙ

В. ВРАЖЛИВИЙ

ПЕРЕМОГА

ПИЛАЕНКО
РУХ

КНИЖКУ ЦЮ ВИДАЛО ВИДАВНИЦТВО „РУХ“ ДО XV РОКОВИН ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Редактор А. Березинський. Референт оформлення та друку В. Хмурий. Художник Котляревська. Техкер П. Плюндрас. Коректори: П. Німченко, О. Колінько. Друкували: Поряденко, Калінніков, Подкуйко, Баркалов.

В. ВРАЖЛИВИЙ

ПЕРЕМОГА

РУХ — 1932

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі укр. друку“, „Картков. реперт.“ та інш. показниках Українськ. книжкової палати

Головліт № 7519, зам. № 439. Кн. № 121. Перед. до склад. 26/VIII-1932 р. Підп. до друку 13/IX 1932 р. $2^1/_2$ арк., тираж 3070, з них 1000 пр. на літографському папері, папір рояльн. № 3 (72 × 94), літер у техн. аркуші 42320. Харків, 1932 р. Надруковано в лябораторіях УНПК ім. М. О. Скрипника.

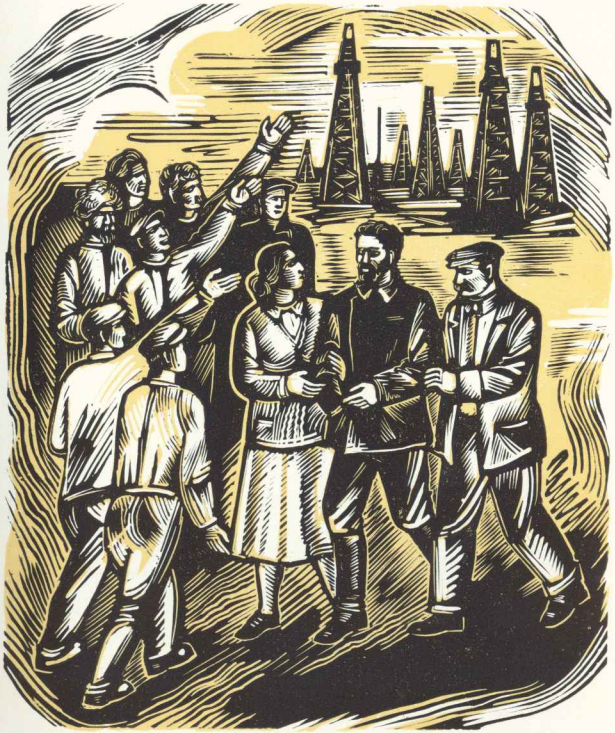

ПЕРЕМОГА

Колонія допіру прокинулася. З низького бовдура кухні чорними покрученими нитками вилітав нафтовий дим. Робітники, вбрані в самі труси, з рушниками на плечах, ішли до моря. Шофери, що вчора привезли нові цистерни води, лагодили машини в дорогу. Біля будинку лікарні вже стояв натовп казаків, що ще звечора поприїздили цілими таборами. Побачивши Ксану, що вийшла на ґанок, вони низько вклонилися їй, та вона, завжди привітна й чемна, сьогодні не відповіла і не поспішала на прийом. Вона, обіпершися на поруччя ґанку, дивилася на схід, де нерухомо лежали піски.

У будинку рипнули двері, та її голова навіть не повернулася. Вона цієї хвилини нічого не чула й не бачила.

— Доброго здоров'я, Ксано Михайлівно! — привітався до неї старий механік Нестеренко, що разом з інженером Кремньовим зійшов східцями.

Жінка здригнула і зблідла.

— Як ви мене злякали! — прошепотіла вона з ніяковою посмішкою.

— Чого це? — лукаво спитав Кремньов. У нього сьогодні був гарний настрій, йому хотілося трохи пожартувати, добродушно і по-товариському. Він пильно глянув на неї і, вдаючи, що поправляє пенсне, значуще позирнув на Нестеренка. Їм обом уперше доводилося бачити такою лікарку. — У вас дуже змучений вигляд, люба Ксано! — ласкаво сказав він.

Та в неї не було охоти вислухувати його співчутливі та дотепні слова, і вона розсердилася.

— Я в свічадо не дивилася!

— Можна подумати, що ви не спали цілу ніч!

— Мені байдуже, що ви можете подумати!

— Ксано, що з вами? — здивувався інженер. — Чому такий тон?.. Я не розумію!

Даремно Нестеренко, що не любив сам сваритися і не терпів сварок між іншими, махав на Кремньова. Інженер на нього не зважав і, кінець-кінцем, дійшов того, що став жартувати з жіночої вдачі, в якої таке дітклиге серце.

Жінка на нього так зневажливо поглянула, що він одразу замовк.

— Покиньте мене!

Ця грубість образила Кремньова. Він зняв капелюша, низько вклонився.

— Пробачте! Якщо я турбуюся вашим здоров'ям та дозволяю собі жартувати з вами, так це тільки тому, що досі ви не виявляли невдоволення з моєї присутности.

Він поволі зійшов з ґанку і попростував до ресорки, що вже чекала його.

— Навіщо ви його образили ні з того, ні з сього? Він же поганого нічого не сказав! — лагідно спитав Нестеренко.

— Обридли мені дурні балачки!

— А він же казав правду!.. Ви справді сьогодні видаєтеся хворою. Я б на вашому місці пішов назад до кімнати і ліг спати. Правда, вихідний день тільки після завтра, але хіба ви не маєте права спочити? Ви ж досі не зважали, працювали підряд місяці, як треба було!

— Дядю Ваню, я зовсім здорова!

— Не кажіть! Мене не обманите!

Він так це сказав, що бліде жінчине обличчя почервоніло.

— От, бачте, я мабуть і вгадав!

— Що?

— Цього не скажу! — І він, не перестаючи на неї дивитися своїми хитруватими очима з-під сивих брів, гладив пальцями вуси. — Краще мовчати та йти до вишок, а то ще й на мене кричатимете!

— Ні, дядю Ваню, побудьте біля мене! Мені так нудно, що я й сама думаю, чи не захворіла часом.

— От, ідіть, товаришко, краще спати! Сон — це, по-мойому, хоч я й не медик, найкращі ліки! Виспитеся і минеться!

— Я другу ніч не можу заснути!.. Цього досі зо мною не траплялося!

— От, бачте, товариш Кремньов сказав правду, тільки він не знає, чого це з вами сталося.

— А ви знаєте?

— Дуже легко догадатися, Ксано Михайлівно. Дуже легко! Поки Богуш був тут, вас не тривожили нічниці. Правду ж кажу? — Він замовк і

нахилився до лікарки. Ці слова сказано так звичайно, просто і тепло, що лікарка тільки посміхнулася. Вона навіть не посоромилася хитнути головою, щоб ствердити правильність його думки.— А не стало нашого Богуша, нашого Яні, ми й зажурилися! — жартівливо додав він.

— І дуже, дядю Ваню!

— А цього саме і не треба робити! Треба панувати над собою, а то і робота нам в голову не йде, і їсти не хочеться, і вмиватися сьогодні забули...

Ця балачка старого, що скидалася на мову матері до дитини, яку треба розважити в якомусь горі, втішала жінку. Мрійливо, з великою надією дивлячися на нього, вона веселішала. Навіть очі їй стали блищати інакше, навіть обличчя порожевіло, ніби вона раптом видужала.

— Мені аж легше стало! — здивовано промовила вона.

— І це тільки через те, що ми згадали нашого начальника. Та тільки даремно ми турбуємося, Ксано Михайлівно! Він вернеться живий і здоровий. Нічого йому не станеться! Не в таких перепльотах бував!.. Учіться в нього поводитися! Ви думаєте, він того не почуває, що ви? Мені видно з обох боків однаково, а Богуша я знаю краще, ніж вас. Проте, як ми його не благали, не просили, не молили, він не кинув своєї думки і поїхав, бо справді йому, як начальникові Кара-Кугу, треба було їхати!

— Так ви певні, що він живий?

— Як за самого себе ручуся! Він не з тих, що геройства вчиняють заради геройства!

— А я не вірю! Мені хочеться думати так, як ви, а не можу!

— Як дві доби безперестанно уявляти собі найгірше, що може статися, то можна у всьому переконати себе!

— Але те найгірше і на вашу думку може статися?

— Неможливого нічого немає!

— Коли він вернеться?

— Сьогодні, мабуть! Довго він не може затримуватися. Води нам треба. Після того, як нам спалено запаси льоду, робота наполовину стала .. Він там не засидиться, — другого ж фонтану чекаємо! Та й з тресту скоро поприїздить начальство, він знає про це!

— Ну, час і на роботу! Спасибі за розвагу!

— А може б ви все таки пішли заснули?

— Е, ні! Народу чекає багато! — Вона повернулася до натовпу, що стояв біля лікарні, і привітно замахала рукою. — Он стоять два пацієнти з коньюнктивітом. Вони мене надзвичайно цікавлять. Інший би лікар, що працює над дослідами, за самі їхні історії хвороби хто зна що дав! Вони акуратно приходять, треба й мені не обдурювати їх! А то раз одішлеш назад, то вже більше і не побачиш!

— То йдіть тоді! А мені ще треба запрягти коня, бо товариш Кремньов поїхав без мене!

Вони зійшли з ґанку. Люди, що чекали на прийом, розступилися, щоб дати лікарці дорогу. Антонина, що чергувала сьогодні в лікарні, вже склала список і передала його Ксані. Вони обійшли з нею ті палати, де лежали хворі. Лікарка сьогодні поспішала з оглядом свого стаціонару. Перегортаючи температурні аркуші та питаючи про самопочуття, вона була неуважна, бо перед очима стояв Богуш, а сама згадка про

нього викликала тужливий біль. Опинившися в своєму робочому кабінеті, вона ніби трохи заспокоїлася. На щастя, не зважаючи на безсонні ночі, їй стало сили працювати.

Проте, хоч вона й намагалася сумлінно виконувати свої обов'язки, думки не слухалися її і заносили її фантазію далеко з цієї кімнати. Вистукуючи хворого, вона в той час шукала причини своєї надмірної вразливости та сантиментальности.

„Мені буде сором дивитися у вічі Богушеві, як він приїде! А що Нестеренко оповість мою розмову з ним, то в цім немає сумніву. Яка я необережна! — думала вона.— Але чого я боюся?.. Хай буде, що буде, аби тільки він приїхав живий!“ Вона зблідла, уявивши собі сумну процесію з мертвим Богушем, і раптом здивовано поглянула на хворого, що ліг з її наказу на канапу.

— Ви кажете, що вам коле в грудях?— спитала вона, ледве зрозумівши, що вона зараз оглядає хворого.

— Ні,— посміхнувся чоловік. Це був робітник з колонії, свердлій, якого вона добре знала.— Я казав, що мені болить поперек, а груди мене ніколи не тривожать!..

Знадвору почувся галас. Вікно кабінету виходило до моря, і з нього не можна було бачити, що сталося в колонії.

Ксана випросталася і насторожилася,— тепер вона зовсім забула про хворого. І робітник, ображений такою неуважністю, став натягати сорочку. Він підійняв рурку, що випустила з рук лікарка, почувши метушню, і вийшов з кімнати.

Вона стояла нерухомо, напружено дослухаючися до кожного слова, що долітало крізь стіни. Та

говорило заразом багато людей, і нічого не пощастило розібрати. Найпростіше було вийти з лікарні і довідатися про причину цього галасу. Але Ксана не наважувалася.

У самому будинку було тихо, усі, крім хворих, повиходили надвір.

— Що там? Що там може бути? — шепотіла вона, розгублено стоячи серед кімнати. І думка, що не кидала її ці два дні, тепер збудила такі почуття, що вона, не здолавши стояти далі, знесилено підійшла до стільця.— Що з моїми нервами? Чому так на мене впливає кожна дрібниця?.. Може я справді занедужала? — Її рука напівсвідомо потяглася до термометра, та цей реальний захід визначити стан орґанізму здався їй недоречним і смішним.— Але, якщо я здорова, то я ж можу піти й подивитися, що там таке? Можливо, там нічого не сталося — завелися робітники чи посварилися в черзі кочівники?.. Але чого так тихо?

І справді після вигуків та запальних слів настала мовчанка. Від цієї тиші Ксані стало моторошно. Тільки змалку, настрахана вечірніми оповіданнями та казками бабусиними, присмерком та завиванням завірюхи в бовдурі, вона переживала щось подібне.

Важким зусиллям вона підвелася з стільця. Дивно їй було бачити, що зараз день, соняшний день, з ясною безмежною хвилястою голубизною моря, із сліпучим світлом, що ріже очі. Вона зідхнула, бо груди неприємно нили.

У сінцях почулися кроки. Вона впізнала важку швидку ходу Антонини. Дівчина, мабуть, поспішала, бо перші двері, які вели до коридору лікарні, так розчинилися, що від їхнього доторку здригнули тонкі серединні стіни.

— Сюди! Обережно! — почула Ксана голос дівчини.

І тоді вона сама кинулася до дверей, і не відчинила їх, а вдарила своїми грудьми.

— Що? Що таке? — закричала вона.

Перед нею стояла Антонина; її двері ледве не збили з ніг. Дівчина була спокійна, принаймні, зовні.

— Заспокойтеся, товаришко Ксано!

— Що там? — Лікарка дивилася в сінці, з яких поволі входило до коридору кілька чоловік. Її очі, що попервах погано бачили в сутінках неосвітлених передпокоїв, скоро, коли речі стали виразніші й ясніші, побачили таке, від чого їй відразу похилилася голова і опустилися руки. Люди несли до лікарні на кошмі якесь тіло.

Вона побачила Нестеренка, якому відвисли набряклі старечі щоки біля вусів і який уникав зустрічі з її поглядом, Коте, з грізними сердитими очима, секретаря партосередку, ще когось і ще когось. Усі вони мовчали, без слів розуміючи один одного, тихо просувалися вперед вузьким коридором, притискуючися до стін.

— Він живий? — спитала Ксана в Антонини, стиснувши їй пальцями руку так, що дівчина закусила губу, щоб не скрикнути. Вона сказала це пошепки, але її запитання почули всі.

— Я нічого не знаю!

— Він не мертвий?

Антонина здвигнула плечима.

Проте, це видовище Ксана пережила багато легше, ніж сама сподівалася. Після нервової вразливости, якій вона сама не знаходила причини попервах, їй треба було чекати гіршого від себе. А тепер після короткого нападу безтямного

розпачу вона збайдужіла, як людина, що вже пережила гірше. Це, що вона бачила, вже її не дивувало і не вражало, бо хіба за ці дві доби її не вимучила, не виснажила уява, яка малювала найжахливіші речі? І те, що Богуш можливо був ще живий, надало їй бадьорости й енерґії.

— Швидше несіть його сюди! — тихо і владно промовила вона. Нестеренко, який не плакав тільки через те, що тут було багато людей, здивовано дивився на неї. Він її не впізнавав. Вона сама вийняла з шафи чисте простирадло і застелила ним канапу. В її рухах була певність, хоч вона не метушилася і не квапилась.

Богуша внесли до кабінету. Він був блідий, його обличчя здавалося восковим, і чорне хвилясте волосся, що кільцями поприлипало до крутого чола, давно неголена борода, вуси ще мертвішою робили його шкіру. До штанів, до тіла, до цупкої від висохлої крови перев'язки пристали шматки трави, земля, пил та пісок. Ксана, дивлячися на Богушеві заплющені очі, на стиснені непритомністю засмаглі порепані вуста, притулила пальці до його руки і, тримаючи перед собою годинника, до чогось прислухалася.

Усі, що ввійшли до кабінету і зосталися тут, боялися дихнути, поворушитися. Тільки Нестеренко, втопивши безтямний погляд у свого начальника, сумно хитав головою.

Ніби одними грудьми всі зідхнули, коли лікарчині вуста зашепотіли, одраховуючи пульс.

— Живий? — спитав хтось.

Вона сердито поглянула на того, хто це сказав, і відразу стала кричати на Антонину, яка була так вражена Богушевим виглядом, що забула

про свої обов'язки. — Ви чого стоїте тут? Негайно нагрівайте, стерилізуйте воду.

Коли дівчина вибігла з кімнати, вона почала шукати очима лікпома. Його не було в лікарні, і по нього когось послали. Він, цей завжди полохливий чоловік, прийшов зовсім переляканий.

— Де ви ходите? — гримнула на нього лікарка. — Вас ніколи немає на місці! Прибирайте операційну і негайно! — Лікпом, радий вирватися з кабінету, вже відмикав двері, коли на нього знову закричала Ксана. — Чекайте! Нам треба спочатку приготувати фізіологічний розчин! — І коли лікпом удруге кинувся виконувати наказ, побігши цього разу до аптеки, вона сказала: — Кальцію! Кальцію не забудьте взяти!

Метушливому лікпомові став допомагати Нестеренко, хоч він, як людина необізнана з цими речами, більше заважав. Нарешті, потрібні ліки та прилади були віднесені до операційної. Секретар партосередку, Нестеренко та Коте взяли на руки важке Богушеве тіло і поклали його на стіл. Антонина принесла води, і Ксана, обережно змочуючи засохлі ганчірки, розмотувала перев'язку.

— Він утратив надто багато крови! — про себе сказала лікарка. — Простерилізуйте шприц, Антонино! — обізвалася вона до дівчини, що поралася біля примуса.

Поранений не ворушився. На нього сумно поглянули його товариші і вийшли з операційної, причинивши за собою двері. Тільки секретар партосередку зостався тут, сівши непомітно в кутку кімнати.

Робітники, яким надходив час рушати на зміну, покинули лікарню, але Нестеренко та Коте не захотіли йти з кабінету, доки не кінчиться операція. Вони довго прислухалися до клацання шприців, сердитих вигуків Ксани, дзюрчання води, обережних поквапливих кроків помічників, і секунди здавалися їм годинами. Нестеренко, що довго стримував себе, попервах по-старечому, з важким охканням, зідхав, а потім замовк і приклав праву руку до очей.

— Перестань плакати, механіку! — сердито обізвався Коте, — і без цього нелегко!

— Як же ти його не вберіг, голубе? Га?.. Такого чоловіка і не вберегти. Та за ним, як за дитиною, ходити треба, — витираючи рукавом щоки, говорив Нестеренко.

— Так я винуватий по-твойому? — грузин розсердився, очі йому спалахнули і щоки почервоніли.

— Та хіба я що кажу?.. Шкода, що воно так сталося!

— Може мені дужче шкода!.. Порозстрілював би без суду тих проклятих баїв! Чого ще з ними в нас панькаються?

— Чи він живий буде?

— Йому навиліт пробило з правого боку груди.

— Він міцний! Погано тільки, що в нього старих три рани. — Старий безпорадно розвів руками. — Прокляте Кара-Кугу! Чи на це Богуш заслужив? Змалку — злидні, потім — війна, далі — робота без сну, без відпочинку. Єдина радість була у чоловіка — дати користь, забувши себе, поховавши в цій пустелі. І от!.. Подяка!..

— Годі тобі голосити! Гірше за ворона того! Ніби ховаєш начальника! Може він видужає?

— Якби то, — сумно промовив Нестеренко. — Я ж його любив, як сина, та де там — більше!..

— Знову?

— Чого ти, молокососе, нападаєшся?—гримнув старий.— Чи мені свого горя вибалакати не можна?

Вони б дуже посварилися, якби Антонина не попросила їхньої допомоги, щоб покласти Богуша із стола на ліжко. Коте сердито зиркав на механіка і багато чого не м'г з його мови дарувати старому. Зараз він вважав його за найзапеклішого свого ворога. Його насмілюються обвинувачувати в тому, що начальника поранено!

— Що з вами? — спитала Ксана, що вийшла до кабінету разом з ними.

— Молодь нестерпна пішла тепер...

— Годі скаржитися! Розкажить, Коте, як це сталося?

— Та як? — неохоче промовив хлопець. — Звичайно! Передчував тільки все начальник.

— Чому ви так думаєте?

— От, він мені записки ці передав, будь вони прокляті! Руки мені від них падали, як від ваги, поли дав їх! — Він вийняв з кишені пожмакані котерті папірці і тикнув їх Нестеренкові.

— Сердешний Ян! — Цмокав губами та хитав головою старий.

Він розгорнув обережно листа і дістав з кишені окуляри. Ксана нахилилася до Нестеренка. Вона хвилювалася, і поки старий зібрався читати, вона встигла проглянути Богушеві записки.

— Він думав про Кудемана! — мало не з обуренням скрикнула вона.

— От, я ж казав вам, що в нього діло насамперед!.. Ех, Богуше, Богуше!

— А мені він нічого не передав? Може ви загубили листа? — спитала вона в Коте, недовірливо оглядаючи його.

— Ні, товаришко лікарко, передав, тільки я не загубив!

— Де ж лист? — і вона простягла до хлопця руку.

— Він забрав чомусь його назад. Це було хвилин за п'ять до того, як його поранено... І порвав на дрібненькі шматочки!

— Що він там писав?

— Це він сам знає!

— Чи не я казав? — промовив Нестеренко, що, нарешті, вже прочитав листа і ховав окуляри в кишеню.

Коли вони виходили з лікарні, у коридор назустріч їм вийшов з палати якийсь чоловік, вбраний в халат. Він кволо пересував ноги і тулився до стіни. Сили йому стало дійти тільки до найближчих дверей, де він і спинився, схопившися руками за клямку та обіпершися об одвірок.

— Це що таке, Кудемане! — сердито сказала лікарка. — Чого ви встали?.. Я не дозволяла вам цього?

Казак закашляв і стомлено посміхнувся.

— Начальник .. начальник... — сказав він лікарці по-російському, щоб вона його зрозуміла. — Товариш... казав... бай... начальник...

— Усе буде гаразд, Кудемане! Негайно йдіть до ліжка! — Вона взяла його за руку з одного боку, а Нестеренко — з другого, і одвела хворого назад до палати.

— Поправляйся! — сказав йому на прощання Нестеренко. — Скоро ти зовсім поправишся. Начальник, от, написав такі листи, що ти поїдеш надовго, аж поки не вилікуєшся, до Криму чи ще кудись!

— Ай-яй, начальник! — шепотів Кудеман.

— Дозвольте мені обіпертися на вас! — сказала Ксана, коли виходила з Нестеренком з лікарні.— Я така стомлена. Мені аж ноги підгинаються.

У неї тепер був далеко гірший вигляд, ніж вранці. Вона була, як сновида, що встала з ліжка. Очі їй посіріли, губи побіліли, щоки стали прозорі.

Натовп, що обступив вхід до лікарні, чекаючи новин про начальникове здоров'я, бачачи її таку, мовчав. Ніхто нічого не спитав у неї. Вона ледве дійшла до кімнати, і то завдяки Нестеренкові. Їй не було сили ні роздягтися, ні розбутися. Вона насилу порозстібала гачки та розв'язала пасок на сукні. Сон, якого давно чекав її стомлений орґанізм, склепив їй повіки, коли її голова почула подушку. Але й засинаючи, вона, радісна та щаслива, як дитина, посміхаючися думала:

— Що ж він хотів переказати мені?

Це була остання її думка того дня.

Скільки ночей, тяжких виснажливих годин, коли кожна тінь була моторошна і зловісна, перемучилася Ксана. Вона сама до крови закушувала губи, не здолавши спокійно слухати та бачити мук пораненого. Кожен рух Богушів зривав її з місця. Вона не знала за що братися, до чого вдаватися. Рана, що нібито загоювалася, несподівано знову відкривалася, роз'ятрювалася, загрожуючи небезпечними симптомами. Поранений не приходив до пам'яті, він марив: хвора його уява перемішувала недавні події, місця, де він бував, з давнім і забутим, що раптово так швидко, як спалах блискавки, згасало, як і воскресало. Часом його лице набирало дивного виразу, очі розплющувалися, дивилися зовсім розумно і наче впізнавали людей, що були коло нього. Він повертався до Ксани, здавалося, бачив її, бо з надмірним теплом у словах, якого ні їй, ні комусь іншому не доводилося спостерігати в нього, починав довгу розмову, ласкаво називаючи її і часто згадуючи її застереження перед подорожжю. Він сам оповідав, як його поранено, і всім здавалося, що начальник опритомнів, але непослідовність спогадів та асоціяцій раз-у-раз знищувала зміст у його мові. Часом він, ледве ворухнувшися, намагався кричати хрипким та знесиленим голосом, нахвалявся на Чунаса, ототожнюючи його з інженером Кренером, який найретельніше свого часу обстоював нерентабельність розвідок у Кара-Кугу. Це для персоналу лікарні були небезпечні хвилини. Лікпомові доводилося силоміць тримати хворого в ліжку, він насилу справлявся з ним, бо Богуш намагався встати, борсався в його руках і чіпляв цупкими пальцями бінт, що перев'язував рану.

Тривожно жила колонія тих днів. Тепер цілком виявилася велика любов та прихильність до начальника. Жоден чоловік не згадував будь-якого Богушевого вчинку, що в нім була б якась прикрість. Догани, кари, лайки, на які для винуватого завжди був щедрий начальник, усе зникло, поступившися місцем іншому, що кожного примушувало згадувати такі речі, від яких із жалю стискалося серце. Антонина стояла, як на молитві,

коли розбуркана Богушева уява переносилася в майбутнє, в часи розквіту Кара-Кугу.

Скрізь мова була тільки про начальника. Зібравшися десь у клюбі чи на ґанку якогось будинку, робітники захоплювалися спогадами про Богуша, — і через те, що тільки про небіжчиків заведено і годиться говорити гарне, забуваючи все зле, що накидало б тінь на його пам'ять, можна було подумати, що пораненого вже немає на світі.

Цей настрій відбився навіть на роботі. Прохідка у щілинах зменшилася, — про роботу мало хто думав. Нестеренка, якого тимчасово осередок настановив на начальника Кара-Кугу, занепокоїло таке зниження темпів. Він скликав виробничу нараду і лютував, коли говорив.

— Як Богуш видужає, то що йому буде приємніше: чи те, що ви словами доводили відданість своїй та його справі, чи — роботою? А як він помре, то чим більше ви увічните його пам'ять?.. Наш вік — вік великого діла, а не чутливих слів Зідхати замість робити ми не маємо права!

Ніхто не бачив, як уночі, коли останні звістки з лікарні приносили погані новини, старий витирав раз-по-раз очі.

Після наради роботи досягли колишнього рівня. А сам механік більше ніж будь-хто додержував своїх слів. Він їздив і по провізію до далеких колгоспів, покриваючи часом по дві сотні кілометрів, ганяв завгоспа, який був не такий моторний, як його попередник і погано справлявся з роботою, доглядав за роботою, що, не зважаючи на його пильність та клопоти Кремньова, мала перебої.

Багато днів вільні від праці, мешканці колонії збиралися біля лікарні, нишком питаючи в Антонини про начальникове здоров'я. Не почувши нічого втішного, вони розходилися однаково сумні, як і приходили.

Завдяки цій увазі до Богуша, ніхто не звернув уваги на Ксанину поведінку. Вона здавалася їм звичайною, бо за ненормальне жителі колонії мали б швидше її байдужість, ніж надмірний догляд. І навіть Антонина, лікпом та санітар нічого дивного не вбачали в тому, що лікарка просиджує цілі години біля хворого, хоч черговий в разі потреби завжди міг її викликати.

Один тільки Нестеренко, цей доглядач людських душ у Кара-Кугу, прекрасно розумів її стан. Йому не подобалося, що Ксана надто реаґує на кожне погіршення Богушевої рани, бо те, чого не помічали інші, багато говорило йому.

Ксана дуже схудла, навіть змарніла: крізь її тонку кофту на спині проступали лопатки, під шиєю над ключицями поробилися ямки, а щоки позападали, поклавши нові риски зморщок біля очей. Руки втратили ту округлість, що робила їх пухкими й повними. Та сама вона цього не помічала. Вранці нервово прокинувшися після якогось кошмару, що не давав і вночі спочити її орґанізмові, вона вбиралася якомога швидше, в те, що попадало під руку, намагаючися за кілька хвилин покінчити з туалетом.

— Чи не сталося цієї ночі чогось? — Це була її перша думка, коли вона прокидалася. — Учора так загрозливо спала в нього температура...

І цих днів найнеприємніший, найнудніший обов'язок був для неї — натягати панчохи, застібати ґудзики, умиватися, снідати. Вона їла похапцем, аби тільки швидше позбутися цієї потрібної процедури, що забирала стільки часу. А з якою

насолодою, з якою, суто статтєвою, млосною втіхою вона не так давно добирала сукні, хвилинами простоювала біля великого свічада, з такими труднощами привезеного до Кара-Кугу! Скільки радости було бачити себе молодою, звабливою у розквіті жіночости та сили! Як приємно було дратувати своєю поведінкою, виглядом, легковажним кокетуванням не тільки Богуша, а й Кремньова.

— Боже, — думала вона, згадуючи свою недавню поведінку, — яка я була дурна! Не дарма Богуш так ставився до мене! Він повинен був мати мене за крутихвістку... Чи мені сімнадцять років?

І розчісуючи своє довге волосся, яке, всупереч багато в чому додержуваній моді, вона не постригла, Ксана, бачачи, як з гребінця спадають додолу цілі пасма, відчувала разом із жалем насолоду, ніби цим приносила велику жертву.

„Я можу за ці дні дуже постаріти! — з'являлася у неї неприємна думка, коли настирливе свічадо схоплювало її обличчя.—Та хіба це не однаково?.. Як Богуш не видужає, мені буде все байдуже!“

Вона забула про інших хворих, ніби їх тут і не було в лікарні. На щастя, Кудемана автомобіль одвіз до порту, де окружком допоміг дістати путьовку до санаторії на Кавказ, поранений біля фонтану слюсар видужав, а інші четверо хворих обходилися лікпомовим доглядом.

Секретар партосередку, що останніми днями заходив до Ксани, часто казав:

— Правильно робите, Ксано Михайлівно!.. Богуша треба врятувати. Він мусить зостатися живим на зло всякій контрі!

Він так само нетерпляче, як і вона, чекав, коли Богушеві минеться криза.

Але Нестеренко, почувши одного разу цю фразу, сердито зморщився.

— Правильно, та не зовсім! — сказав він.

— Чому це? — здивувався секретар, бо ніяк не чекав цього від механіка. — Ти що? Може за начальника думаєш і надалі зостатися?

Завжди стриманий Нестеренко вилаявся б або, в крайньому разі, назвав би його дурнем, якби не було Ксани. Ці секретареві слова його боляче образили.

— Чи ти думаєш, що говориш? — сердито сіпнув він вусами. — Чи не сам я тобі казав, що без Яня, як без рук! Я, от, ще тижня немає, як на його місці, та й то не вправлюся, а далі, коли треба буде доводити, обстоювати, коли розгорнеться робота, з мене буде такий начальник, як з тебе! Що ж, і я партієць, і не молодший за Богуша, теж стаж маю, і догани в партквитку жадної!.. Але хіба я можу змагатися з ним? Де мені взяти того здоров'я, тієї енерґії?.. Він не спить ніч, другу, а потім годину покуняє і здоровий, і знову може однаково працювати! А я, брат, старий! — він замовк на хвилину і сам собі посміхнувся. — Та я зовсім не те хотів сказати!.. Я, секретарю, не інженер і розумом мені дуже далеко до Богуша. А позмагайся лишень з тими, що в управі сидять! Та вони мене засиплють на кожному пункті. Я тільки очима моргатиму. Вони скажуть, що Кара-Кугу становити в першу чергу невигідно, а я, от, і знаю, що ці слова звичайнісінький переляк перед труднощами, і вірю в Кара-Кугу, а довести їхню неправоту не зможу!.. Заклюють!.. а ти мені, — з обуренням та доса-

дою сказав він, — казнащо верзеш! „За начальника думаєш зостатися!“

— Так чого ж тоді Ксана Михайлівна неправильно робить?

— А того, що сама скоро з ніг звалиться! Зрозумів? Поглянь на неї!

Лікарка, ніяково здвигнувши плечима, посміхнулася, коли секретар подивився на неї.

— А як завтра вона занедужає, хто лікуватиме нашого Яня? Антонина? Що вона тямить у цьому? Чи той сонний лікпом, що до приїзду Ксани Михайлівні знав тільки рицину та йод? Вони налікують!

— Це ти правду кажеш! — згодився секретар. Справді, товаришка дуже все бере до серця... А я якось не додумався до цього, не помітив! — і звернувся до лікарки. — А чого б, товаришко, вам не спочивати більше! Ви мало коли спите!.. Станеться щось, небісь, ми потурбуємо ваш сон!

Ксані неприємні були ці розмови. Вона вгорнулася щільніше в хустку і холодно відповіла:

— Це, товариші, не ваші справи!.. Якщо, на вашу думку, у лікарні все гаразд...

— А хіба хто що каже?

— то, — докінчила вона, — не втручайтеся в мої особисті справи! — останні слова вона сказала з наголосом.

— Та ми ж не про лікарню говоримо, — промовив Нестеренко, жаліючи вже, що почав цю розмову.

— Шкода, що ви непартійна, — з посмішкою кинув секретар, — а то б дисципліна все зробила!

Після цієї балачки Ксана, наче навмисне доводячи свою неслух'яність, включила себе в чергування, і коли воно кінчалося, не виходила з лікарні.

— Та йдіть же додому, — сердилася Антонина, я тут!

Це однаково помагало, як і Нестеренкові поради. З кабінету, де вона спала, вона виходила надвір, тільки тоді, як ґонґ кликав мешканців колонії на обід.

Тепер у Ксанинім житті була одна мета — зробити Богуша здоровим. Вона була лікарка, прекрасно знала, як мало залежить у цім від неї. Вона стежила за раною, за її запаленням, що почалося, і намагалася тільки запобігати погіршенням. Через це лікпом скептично дивився на її лікування, хоч і боявся про це вголос говорити.

Тепер Ксану більше ніщо не цікавило. Дні у неї поплуталися, — якби її хтось спитав, скільки часу, як лежить Богуш, вона б не могла сказати. Їй здавалося, що це почалося дуже давно. Вона звикла спати чуйно й насторожено, прокидаючися від кожного стогону пораненого. Засинала на стільці, де обпиралася ліктями об бильця і схиляла на них голову, на столі, — застаючи її в такім стані, співробітники відходили навшпиньках, щоб не розбудити.

Антонина, що далі починала розуміти більше, що догадувалася про причину такого догляду, бо ні від неї, ні від лікпома Ксана не крилася, дуже здивувалася з цієї несподіваної ніжности. Вона звикла бачити її частіше з Кремньовим, знала про їхні прогулянки на острови, що тішили робітників і викликали в них дотепи, і ця зрада обурювала дівчину. Вона співчувала Кремньову, і з жіночою цікавістю чекала, як він поведеться далі.

Останнім часом увечері, коли поночіло, вона помічала перед вікнами лікарні якогось чоловіка,

що поволі ходив віддалік, ховаючися в тіні пагорків. Спочатку вона думала, що це Коте, який напевно за ці дні скучив за нею, але одного разу, щоб перевірити, погасила світло і озвалася. На щастя, Ксани в кабінеті не було.

Із здивованням вона впізнала суху, худу постать Кремньова. Він удав, що не чує її гукання.

„Сердешний!“ подумала Антонина і поклала собі допомогти йому.

Коли через кілька хвилин до кімнати вернулася Ксана, дівчина, заздалегідь рада, що зробить послугу чоловікові, який викликав у неї жаль, навмисне поставила лікарці стільця біля вікна, де її найкраще було видно знадвору, а сама, щоб Ксана не пересіла, почала витирати посеред кімнати підлогу.

Управившися з своєю роботою, Антонина підійшла до лікарки. Вона стала біля неї і, обіпершися на лутку, почала пильно вдивлятися в темряву.

— Що ви там набачили? — байдуже спитала Ксана.

Дівчина тільки цього й чекала.

— Там хтось стоїть! — тихо відповіла вона.

— Може знову басмачі?

— Е, ні, тепер їх тут і немає. Чунаса з його гуртом погнали до району. — І зробивши павзу, щоб ще дужче зацікавити лікарку, сказала: — то, якщо я не помиляюся, товариш Кремньов!

— Хто?

— Та я ж кажу, товариш інженер!.. Він, мабуть, виглядає вас, бо чого йому тут інакше ходити!.. А він і вчора, і позавчора був тут!

— Господи, — промовила Ксана, — який він дурний! — і вона засунула завіску.

— Які ви жорстокі! — Антонина із злістю подивилася на лікарку. — Він, напевно, вас дуже любить!

— Приготуйте камфори!.. Не час розводити, суперечки про жорстокість та добрість!

Ще минув вечір, коли Ксана, що стала уважніша тепер, побачила біля вікон Кремньова. Якщо це спочатку її смішило, то далі тільки дратувало. Може до цього спричинилося нове погіршення Богушевої рани: він і досі не опритомнів, а тіло його навколо виразку стало небезпечно синіти і гноїтися, — п'ятдесят кілометрів без будь-якої допомоги далися взнаки. Ксана, опанувавши себе і ладна на все, готувалася до операції, вирізувати ребра, що дуже було б небезпечно в такому стані. Одна поява Кремньова її вивела із себе.

— Підіть, будь ласка, до Кремньова, — звернулася вона до Антонини, — і скажіть йому, щоб він дав мені спокій!

— Хіба він вам заважає?

— Перекажіть йому, що мені неприємно бачити його постать, що стовбичить перед вікнами... А сьогодні гарний і дуже тихий вечір, мені не хочеться засувати завіски!

Антонина, в якої ці слова тільки збільшували жаль до Кремньова, відмовилася.

— Я піду сама!

Ксана швиденько вийшла з лікарні. Її поквапліва грізна хода не віщувала нічого доброго. Та в сутінках Кремньов не міг бачити її обличчя, а рухи її видалися йому зовсім іншою прикметою, ніж того хотіла жінка. Він подумав, що вона, помітивши його, нарешті, тепер, поспішає. Він радо пішов їй назустріч, і світло, що падало на його

з вікон лікарні, робило його очі змученими і надмірно блискучими. Він посміхався, зніяковівши з радости, яку заздалегідь почував від цього побачення.

— Невже це ви, Ксано? — пошепки, схвильовано спитав він. — Я так скучив за вами... З того часу, як привезли начальника, ви зовсім забули про мене!

— Я й раніше небагато про вас думала!

Та сьогодні його це не образило. Він ладен був усе простити.

— Я ніколи не сподівався на велику увагу до себе, Ксано Михайлівно!.. І я знаю, чому ви так говорите! Будьте певні, що на вашому місці я б поводився так само! Навіть я, що був такий упереджений проти начальника попервах, полюбив його не менше від інших за його діловитість, добрість та чутливість, сховану за зовнішньою суворістю. А ви ж лікарка!.. Саме ж те, з якою надією дивляться на вас...

— А я жінка, любий Кремньов! — перебила вона його.

— Та хіба я заперечую?

— Не заперечуєте, а не розумієте! — Ксані було важко слухати його. Вона вже жалкувала, що вийшла до Кремньова, бо самим цим вчинком дала йому якесь, хоч і невелике, право сподіватися від неї прихильности. Невже він не збагнув і досі, що він їй зовсім чужий? Чи він сам себе навмисне засліплює?.. І щоб швидше кінчити це побачення, Ксана, не тямлячи навіть гаразд змісту своїх слів, сказала: — Любий Кремньов, якби замість начальника привезли вас пораненого, то, будьте певні, я б поводилася інакше!

— Та я вірю цьому! — скрикнув інженер. — Даремно ви вдаєтеся до таких надмірно ясних і тому, може, жорстоких висловів!.. Сподіваюся, що ви мені дозволите покласти їх на карб вашої знервованости?

Ця навмисне удавана нездогадливість розсмішила Ксану.

— Ви прикидаєтеся, Кремньов?

— Ні, я зовсім щирий! Я сподівався і сподіваюся від вас гостріших слів, та застерігаю, що не надавав і не надаватиму їм ніякої ваги!

— Ви хочете обеззброїти мене, чи зробити мене чутливою до вашого мучеництва?.. Але, якщо ви справді щирі, то і я теж. Слухайте, мені неприємно бачити вас, навіть почувати вашу присутність десь близько біля себе!

— А я, коли чую ваш голос, то, незалежно від того, що ви кажете, відчуваю велику радість.

— Мені немає рації повторювати того, що вже раз сказано. Прошу виконати мою просьбу і більше не ходити перед вікнами! Не забувайте, що ви інженер і що вам треба дбати про свій авторитет! А якщо ви й далі простоюватимете так, як досі, то матимуть право вас вважати за божевільного або, в кращому разі, за легковажного. Це може відбитися й на роботі!

— Виходить, я вам не байдужий!

Що Ксана могла йому на це відповісти? Вона з недомислом здвигнула плечима й пішла назад.

— Так швидко? Ксано! — Та його поклик ніяк не потривожив її. Вона була рада, що так легко й відверто могла здійснити свій намір. Вона не оглянулася, не сказала жадного ласкавого слова, а прийшовши до лікарні й бачачи, що інженер і досі стоїть на тому самому місці, де розмов-

ляв із нею, запнула, як і вперше, вікно. Вона, як і кожна жінка, могла бути дуже добра і дуже жорстока. Їй було байдуже, що думатиме Кремньов.

Коли Антонина, якій раптом стало душно, попробувала нишком відсунути завіску, Ксана на неї гримнула й вислала її до палат, покликавши замість неї лікпома, хоч він і не був черговий.

Криза надійшла раптово й непомітно. Небезпека операції зникла. Температура стала поволі спадати і, дійшовши свого рівня, вже не підвищувалася. Під час останньої перев'язки Ксана не помітила гною в рані, і ті місця, що вчора ще були запалені, сьогодні затяглися ніжною рожевою плівкою молодої шкіри. Дихання хворому покращало, хрипіння його легенів, що так прикро впливало на нерви нічних годин, зменшилося, і тепер груди здіймалися безшумно та легко.

Коли колонія довідалася про цю зміну в Богушевім здоров'ї, — а ця чутка облетіла її дуже швидко, про це відкілясь відразу взнали і ті робітники, що працювали у вишках, — мешканці Кара-Кугу приписали видужання Ксаниному доглядові. До неї приходили в лікарню вітати її, ніби й справді від неї залежало зробити начальника здоровим, спиняли її у дворі, коли вона була там, гаряче, із словами подяки, стискали руки, а ввечері спеціяльна делеґація від робітників принесла їй адресу, старанно й з любов'ю розмальовану фарбами. Їй було сором, вона почувала себе так ніяково, вислухуючи цих людей, що не змогла найти слова на відповідь. Вона знала, що не зовсім заслужила на свідчення цієї прихильности. Правда, вона, нехтуючи своїм здоров'ям, не відходила від ліжка хворого, зробила все можливе, щоб він видужав, останнім часом навіть усі ночі пробавила в лікарні, але хіба це тому, щоб зберегти Кара-Кугу начальника? Вона згадувала те, що сказала Кремньову, і переконувалася, що якби не Богуш був поранений, то повелася б інакше.

Уперше за всі дні, не пам'ятаючи ясно, як опинилася у своїй кімнаті, вона проспала без прокиду десять годин.

Вже споночіло, коли Ксана встала. Їй дуже хотілося їсти, але вона це дозволила собі, тільки навідавшися до Богуша й переконавшися, що він спить.

— Він і досі не приходив до пам'яті? — спитала вона в Антонини.

— Ні! Він марив...

Це її не непокоїло, вона знала, що часто це трапляється з виснаженими орґанізмами і при нормальній температурі.

Вона заступила Антонину і, щільно вкутавши лямпку тонким парафіновим папером, сіла в кутку, біля ніг хворого. Відціля їй прекрасно було видно його обличчя. Обіпершися ліктями об бильця крісла та поклавши на схрещені пальці голову, вона дивилася на нього. Ніщо б її не змогло дужче захопити, як це споглядання! Кожен рух його синюватих губ, що часом розтулялися, як у сонної дитини, важких широких брів,

що клали тіні на стіну й ворушилися на ній, як степова трава під вітер, зідхання, що шелестом проносилося по кімнаті, говорило їй більше за слова. На ній, як на свічаді, відбивалася кожна зміна його обличчя: вона мимохіть, несвідомо, посміхалася, коли посміхався він, і похмуріла та затьмарювалася, коли брови, чи з болю, чи через якийсь неприємний сон, підходили ближче до сплющених очей. Вона сиділа так довго, але могла, здавалося, перебувати у такому стані без кінця. Тільки коли вуста хворому широко розтулилися і щось прошепотіли, вона схопилася з місця. Обережно підклавши йому під голову правицю, вона лівою рукою піднесла до його губ склянку. Він одпив трохи води і опустив голову.

Очі йому розплющилися. Ніколи Ксані не доводилося бачити їх так близько.

Вона схвилювалася, руки їй здригнули, і з склянки вилилося трохи хворому на груди води.

— Як холодно! — прошепотів Богуш.

— Яню! — покликала Ксана, нахилившися над ним.

Очі йому примружилися, на секунду стомлено сховалися під повіками і потім знову глянули на неї. Він пильно вдивлявся, і посмішка з'явилася в нього.

— Богуше! — прошепотіла Ксана. — Прокинулися? — Вона мерщій поставила на лутку склянку, що заважала їй, і міцно притислася до його плеча. — Будеш живий? — вона говорила щось безтямне, раз-у-раз припадаючи до його колючої, дуже шерсткої бороди, своєю щокою. Вона забула, що він хворий і що вона не має права поводитися на шкоду хворому. Непереживане почуття, що втопило її розум у звабливому паморочливому літеплі, охопило її. Вона скрикувала, стискала йому голову, цілувала, голубила волосся, схилялася до нього, непорушно задубівши в солодкому оніміні. Вона чула, як Богуш щось говорив, але не добирала змісту тих слів, — їй було байдуже до нього, вона не потребувала мови.

Привів її до пам'яті рух хворого. Невідомо відкіля йому взялася сила перенести з ліжка на її голову свою праву руку, якою він, кволо й несміливо перебираючи пальцями волосся, став гладити його.

Вона обережно, щоб не зачепити за рану, поклала назад руку й одійшла від Богуша.

Що вона зробила? Як це могло пошкодити йому? Що б вона сказала, якби хтось інший був на її місці. Ксана ненавиділа себе тієї хвилини.

А Богуш, несподівано втративши її біля себе, широко розплющив очі й важко задихав.

— Болить що?

— Це не сниться? — тихо проказав він. — Я живий?

— Треба спати, Богуше! Треба видужувати!

— Це Ксана... Михайлівна?..

— Спіть, Богуше! Вам, мабуть, щось снилося!

Та він, стомлений цим нападом свідомости та пережитими відчуваннями, заплющив очі до того, як вона доказала.

Ксані було душно. Вона розв'язала халат та розстебнула кофту, що пекла їй тіло. Щоб хоч трохи остудити себе свіжим повітрям, вона підійшла до вікна.

Світив місяць, і її очі, що неуважно дивилися на тіні барханів та срібну доріжку на морі, спинилися на якійсь постаті, що ворухнулася й посунулася праворуч, ледве вона опинилася тут.

Ксана рвучко висунулася з вікна.

— Це ви, Кремньов?— голосно спитала вона. Постать, що не виходила з тіні, спинилася.

— Так, це я, Ксано Михайлівно!

Тоді, обурена цим назиранням, вона швиденько вибігла з лікарні. Кремньов саме входив до двору колонії.

— Ви стежите за мною?.. Як ви смієте?— вона задихалася з гніву, і коли до неї верталася змога говорити, без жалю ображала його.

Він не перебивав її, стояв перед нею, трохи нахиливши голову — чемний, звичайний, яким видавався кожному.

— Від лицаря до шпика невелика відстань! — сказала Ксана.

Кремньов змушено посміхнувся. Жінка по-своєму зрозуміла цю посмішку, вона мала її за натяк на її поведінку.

Але вона все сказала і мовчала. Інженер зняв капелюша й повільно витер хусткою чоло, — він був стомлений.

— Ви в дечому помиляєтеся, Ксано Михайлівно! — тихо, спокійно промовив він. — Мені бракувало сили послухатися вас, і цього вечора я, як дурень, прийшов подивитися на вас!.. Це сантиментально і не личить дорослій людині, та ще людині нашого часу. Алеж я зовсім не сподівався побачити того, на що не мав права дивитися і що, поза моїм бажанням, захопило мене й прикувало до місця. Я — не доглядач чи, як ви сказали, шпик. Можу вас запевнити, що вже більше ніколи не дам приводу обвинувачувати себе у будь-якім негіднім вчинку. Це, крім інших прикростей, надто дорого коштує самому собі!

Ця розмова, надто запальна з боку Ксани й надміру чемна у Кремньова, надовго поклала край товариській прихильності між чоловіком та жінкою. Зів'яли брості дружби, що мали в собі зародки цвіту та плоду. Раніше, до Богушевого видужання, у Ксани раз на тиждень бували вечірки, куди з охотою приходив не тільки секретар, Нестеренко та Кремньов, а й свердлові майстрі та деякі робітники. На них було не нудно, і не через те, що Кремньов приносив із собою патефона, а через той, такий приємний усім чоловікам, затишок, який буває в присутності гарної жінки. Тут, у пустелі, де люди одвикли від звичайних вигід міста, і біла скатертина нагадувала свято. Якось само собою виходило, що на ці вечірки гості сходилися в найкращому своєму вбранні, виголені, веселі. Та тепер, коли Нестеренко, який мав уповноваження від багатьох, нагадав Ксані, що надійшов час відсвяткувати Богушеве видужання, щиро признавшися, що всі скучили за гарним чаєм з варенням та печивом, яке вміла робити тільки сама лікарка, вона відмовилася, пославшися на роботу. Їй самій хотілося влаштувати вечірку, але вона одігнала від себе цю спокусливу думку, бо була певна, що Кремньов не прийде, а це б викликало непотрібні балачки про неї саму та про нього. Але, навіть якби він з'явився, вечірка б приємної розваги їй не дала.

Вона тепер стежила за собою, не прощаючи собі своєї поведінки. Як християнка, що не втрималася від спокусливого й тим тяжкого гріха, вона наклала на себе кару — одвідувати Богуша тільки під час перев'язок. Ця раптова зміна впала в око всім. Ніхто не розумів цього, крім Крем-

ньова, що взагалі був небалакучий. Усі думали інакше, а особливо такі, як Антонина та Нестеренко, що знали дещо. Вони сподівалися, що з видужанням Ксана буде відвертіша і ще ніжніша до Богуша.

Начальник, що, завдяки своєму апетитові, з кожним днем помітно здоровішав, сумно шукав її очима в палаті. Якщо й з'являлася вона, то уникала його погляду; була холодна, офіційна, — закінчивши перев'язку, завжди поспішала кудись.

— Скажи, — звернувся раз Богуш до Антонини, — Ксана Михайлівна ніколи не сідала біля мене, поки я був хворий?

— Не одну ніч, начальнику, просиділа вона! — із загадковою посмішкою відповіла дівчина.

— Чом же тепер вона буває так рідко?

— Може спитати у неї про це?

— Я не для того з тобою розмовляю, щоб ти переказувала мої слова!

Жодного разу більше ні в кого не спитав він про Ксану, жодного разу не попросив покликати її. А як вона чекала цього! Часто, спочиваючи після прийомів, що відновилися тепер, вона напружено прислухалася до того, що робиться за стіною. Варто було б сказати Богушеві слово, аби тільки воно виявляло бажання бачити її, вона б за секунду була біля нього! Але він не згадував її, а вона, як це їй не важко було, не насмілювалася сама на перший крок. Це було безглузде, з доброї волі, вимучування себе, — Ксана сама це прекрасно розуміла, але інакше зробити не могла. Вона в Богушевій присутності хвилювалася, і багато їй треба було сили, щоб приховати свою ніяковість.

Вона дійшла думки, що Богуш забув її і зовсім нею не цікавиться. Коли розум її навертав

на спогади про його маріння, про поведінку, спочатку таку спокійну і стійку, перед подорожжю, вона пояснила це тільки тим, що він чоловік: хіба хтось інший на його місці повівся б інакше?

Деякі події поклали кінець її ваганням та сумнівам.

Коли Богуш сам зміг вставати та сидіти на ліжку без сторонньої допомоги, він, що досі ні з ким, крім Антонини, не розмовляв та й не мав такої нагоди, бо товариші боялися турбувати його й не навідувалися тепер до лікарні, покликав до себе Нестеренка.

Старий мало не заплакав з радощів. Ця чутливість розсмішила начальника, і він жартівливо одіпхнув від себе свого заступника, що, не зводячи очей з нього, хотів безперестанно його обіймати.

— Про справи, про справи краще, старий!.. Годі! З цим ще встигнемо!

— Та ти ще й ходити не вмієш, навіщо тобі сушити голову тими справами!—Бо Нестеренкові так багато й так довго хотілося поговорити про інше, про те, що він мріяв і що вважав за Богушеве щастя.

— Як ходитиму, дядю Ваню, тоді діло робитиму, а не балакатиму!.. Я довгенько бив байдики на цьому проклятому ліжку, що всі боки перемулило!

— Понад місяць, Яню!

— За цей час багато чого сталося в Кара-Кугу?.. Час немалий, коли кожен день наче рік!

— Та в колонії все по-старому... Всі дуже клопоталися, так боліли душею за тебе, що...

— Як це по-старому? — і нервове тримтіння пройшло по Богушевому обличчі. Він схопив за

руку Нестеренка і тихо, розчаровано спитав: — Невже новин ніяких?

— Та ніяких... Хіба що суд у районі виїздною сесією судив Чунаса...

— Це мене менше цікавить! — І раптом, суворо поглянувши на старого, так, що той знітився й відразу почув багато в чому себе винуватим, спитав: — Через очерети шлях проторували?

— Та де там! — почервонів Нестеренко. — Ще й не починали. Воду возимо із Кзил-Су!

— І досі, — скрикнув Богуш. — Що ж ви робили цей місяць?

— Я так і знав, — з розпачем сказав старий. — Я й не хотів брати на себе це началування... На біса воно мені здалося... Так хіба проти осередку попреш!

— Узявся, треба було робити, як слід!

— А я не старався?.. От, візьми, приміром, свердловини. Жадної поламки інструменту, щілини рівні, як промінь, — там усе гаразд. Тут, пак, і новина для тебе є. На третій дійшли до нафти, спокійно, без фонтанування... А, от, на двадцять першій напевно буде фонтан. Цей вже не вибухне несподівано, приготуємося!

— Як управа поставилася до моєї доповідної записки?

— Та хто зна її, ту управу!.. Надіслали папірця, щоб чекали спеціяльної комісії.

— А ти не їздив туди? Боявся свої старі кістки розтрусити? Ти хоч робочу силу замовив, бо що ми без людей робитимемо?

— Та хіба в мене час був, Яню?

— І цього не зробив? — Богуш відхилився на подушку й безнадійно махнув рукою. Нестеренко сидів біля нього засоромлений, вражений, пригноблений, — йому самому вже здавалося, що він справді нічого не робив і виловлював з діла найнепотрібніші, найлегші дрібниці.

— І думав, що так буде, — безперестанно повторював він.

— Робив би більше, а не думав!.. Усе, як було, так і стало на місці!.. Як заснули!

— Без тебе, Яню, погано, сутужно!

— Кинь дурниці говорити!.. Негайно пошли шофера до Кзил-Су, щоб комісію викликав радіотелеграфом... Може там, в управі, дехто радий, що наше Кара-Кугу живе собі спокійно та мирно... Бюрократи прокляті!.. А з завтрішнього дня мобілізуй усіх вільних людей на торування дороги. Час уже давно мати свою воду! На біса б я їздив по неї! — Він посміхнувся й жартівливо сказав: — Як це кажуть, — кров свою проливали, та щоб дурно?

За стіною, до болю стиснувши руки, слухала цю розмову Ксана. Кожне Богушеве слово було за тяжкий удар для неї. Вона прихилилася до одвірка й, упиваючися своєю мукою, раз-по-раз тужливо посміхалася. Що вона для нього? Чи варто їй було так жертвувати своїм здоров'ям? Він навіть не покликав її до себе? Її для нього не існує? Він говорить про справи, навіть про Кудемана щойно спитав, а про неї зовсім забув, та чи й думав раніше?

Вона вже не стримувала себе, — терпіння не стало слухати далі розмову. І перший її гнів упав на ні до чого непричетну й ні в чім невинну Антонину, що випадково проходила коридором. Вона напалася на дівчину за те, що та посміла без дозволу пустити одвідувача до хворого.

— Та це він сам так розпорядився! — намагалася виправдатися Антонина. — І крім того, ви ж сами бачили...

— Нічого я не бачила!.. Більше не пускайте нікого до нього, поки це не буде дозволено! Вона сердито відчинила двері до кабінету, де лежав Богуш.

— Дядю Ваню! — обізвалася вона до Нестеренка, — будь ласка, вийдіть негайно! Хворого турбувати не можна!

— Та хіба ж я... — почав був щось говорити старий, але видно було, що має більше радости, ніж прикрости від її слів. Йому важко було сидіти біля Богуша і почувати себе винуватим та вислухувати догани.

Хворий хотів був щось заперечити, але Ксана сердито обірвала його.

— Тут, начальнику, порядкую я, а не ви! Не порушуйте, будь ласка, у лікарні дисципліни!

Із злістю, яку завважив Нестеренко, вона вийшла з ним із палати.

НЕСТЕРЕНКО зробив усе так, як наказав Богуш. Він із ранку другого дня відрядив до Чунас-Кулю партію в двадцять чоловік, поставивши на чолі її Коте, що добре знав ті місця, де треба було проторовувати в очеретах шлях. Шофера до Кзил-Су того ж дня він не міг послати, бо кінчалося вивантажування пароплава, і автомобіль був невільний. Але вдосвіта він вирядив його з текстом телеграми, що мала піти радіом.

Шофер, що приїхав об одинадцятій годині до Кзил-Су, не одіслав телеграми. Ще не спинившися, він з пагорку побачив дві новенькі розкішні машини, яких, як він знав, не було в розвідок.

Управа не забула про Кара-Кугу. Досі не виїздила комісія через те, що не могла зібрати інженерів. Трест був поінформований добре, — між багатьма співробітниками точилися суперечки про майбутнє Кара-Кугу, і після першого фонтану ніхто не сумнівався в багатстві цього місця. Останні події — пожежа та поранення Богуша — викликали там сенсацію, хоч відомості, як і завжди трапляється в таких випадках, трохи переплуталися і були далекі від дійсности.

— Хто це у вас? — спинивши авто, спитав шофер у першого робітника, що натрапив на нього.

— Увесь трест... і голова тут! — відповів той. — Вони скоро вернуться з вишок і поїдуть до вас! Вони б не ночували в нас, якби не калійні солі, що ми тиждень тому дійшли до них!

Шофер, сходивши до знайомих, щоб перевірити, чи справді управа тресту їхатиме до Кара-Кугу, і віддавши майстрові із Кзил-Су телеграму, яку попросив вручити голові тресту, повернув назад машину. Він знав, скільки важитиме зайва година для Нестеренка. Тому автомобіль розвинув найбільшу швидкість, на яку тільки був здатний старий спрацьований фордівський рушій. І о другій годині, давши нечуваний рекорд на цю дорогу, автомобіль спинився перед будинком контори Кара-Кугу.

Шофер схвилював і Нестеренка, і секретаря партколективу, що метушливо почали готуватися

до прийому гостей. За два з чимсь роки існування Кара-Кугу голова управи мав приїхати вперше. Було чого турбуватися старому механікові.

— От, якби запізнилися трохи! — говорив Нестеренко. — Це ж так несподівано.

— Добре, що цього не чує Богуш, а то було б тобі! — сказав йому секретар.

Нестеренко проклинав і Чунаса, і його брата, і свою долю, що накинула йому керування розвідками такого відповідального часу. Як без справжнього начальника йому приймати управу тресту? Кара-Кугу викликало до себе таку повноважну комісію не для того, щоб вона зробила прогулянку та оглянула краєвид. Нестеренко знав, що має бути, і як треба використати перебування в Кара-Кугу відповідальних осіб, але і без їхньої присутности тієї ж хвилини мішався, уявляючи собі ті заперечення, що звичайно виникнуть, ледве про це зайде мова. Він зайшов до Богушевої кімнати й став переглядати мапи, рисунки, кошториси, які, на щастя, начальник встиг начисто перерисувати. Він довго дивився на один проєкт, плян майбутнього міста, і одіклав його набік, знаючи наперед, що Богуша за це назвуть фантазером. Вороги (а кілька чоловік між ними напевно буде) невідмінно вчепилися б за цей проєкт, щоб провалити й інші разом із ним.

Поклавши папери в теку, Нестеренко пішов до лікарні. Він застав лікарку в її кабінеті. Вона вороже поглянула на жмут рисунків.

— Нагальна справа, товаришко Ксано! — сказав він, забувши навіть привітатися.

— Знову хвилюватимете його?

— Та ні, ми ладком, без сварки!

— Даю вам п'ятнадцять хвилини!.. Простежте, будь ласка, Антонино, бо в мене прийом! — сказала вона дівчині.

Нестеренко, вийшовши до коридоду, по-змовницькому взяв дівчину за руку.

— Ти, якщо я довше пробуду, не жени мене!

Тихо пробрався він до кабінету, де лежав Богуш. Поранений не спав. Він одразу сів на ліжку й весело поглянув на таку знайому йому теку.

— Та чого ти ступаєш, як біля мертвяка! — крикнув начальник. Його голос, якому стало гучности та сили на цю фразу, здивував і злякав Нестеренка.

— Тихше, тихше, Яню! Не кричи! — боязко промовив він, — а то мене проженуть!.. Ти ж хворий!

— Який з мене тепер хворий! Я від цих харчів та від лежання став здоровіший, ніж раніше.

— Ех, — зідхнув Богуш, — якби в мене не забрали мого френча та штанів, то я б гуляв надворі. Так, дядю Ваню, обридло лежати!.. А в цьому халаті сором на люди показуватися!

— Та що ти! — і Нестеренко обережно сховав за спину теку, боячися тепер починати про справи розмову. Цей жест помітив хворий.

— Це ж жарти!.. А то ти нічого й не скажеш мені... Щось, мабуть, гарне маєш?

— І не скажу, якщо ти не пообіцяєш мені лежати тихо та смирно, поки тебе відціля не випустять!

— А хіба що сталося? — стурбувався Богуш.

— Обіцяй, тоді скажу!

— Ти гратися зі мною прийшов чи що? — розсердився поранений. — Якщо є діло, то кажи!

— Я з тобою хотів порадитися, — почав Нестеренко. — За годину, а може швидше, приїздить голова управи з комісією...

Богуш схопився з ліжка. Старий кинувся класти його назад, та поранений, із сумною посмішкою, якою сам виявляв своє здивовання із своєї хлоп'ячої поведінки, ліг сам на постіль.

— Якщо ти не будеш спокійний, піду! Піду, Яню! Мені й так лікарка дала тільки п'ятнадцять хвилин... Я приніс із собою деякі твої статті та розрахунки. Мені доведеться після оглядин робити доповідь!

— Чортовина! — застогнав Богуш. — Ех, якби ти справився, — і він, вихопивши теку, почав поквапливо перегортати папери. Довго захоплено він пояснював йому свої розрахунки, здавалося, що він сперечається із своїм другом, хоч той увесь час мовчав, — він доводив, обстоював перед ним свої думки, розвивав кожен деталь, малюючи ґрандіозні перспективи.

— Ех, якби ти там зміг говорити те, що переді мною, — не втримався Нестеренко.

— Глузуєш? — сердито поглянув на нього Богуш. — Ще побачимо!

І раптом, проглянувши всі свої папери, він почав знову їх перегортати, ніби там чогось бракувало. Старий почервонів і ніяково заморгав очима.

— Я тут не знаходжу і пляну, і кошторису міста! — Богуш розгубився й злякався. — Пропало хіба?.. Там добіса роботи: загальний кошторис усіх будівель і кожної окремо. Вирахунки точні! Я за довідником працював... Де ж воно ділося?.. — і він ще знервованіше та стурбованіше став перекидати папери.

— Та не шукай там, Яню! Я вийняв його з теки! — нарешті наважився признатися Нестеренко.

— Як? — не зрозумів Богуш.

— Зоставив його у твоїй кімнаті на столі!

— Навіщо?

— Щоб не залякати пляновиків!.. По-мойому, треба просити найпотрібнішого: коштів на свердління, раз, — і він пригнув свого коротенького мізинця до долоні, — на канал, — два, — на резервуари, — три... Потім звернутися до „скотоводу" щодо орґанізації радгоспа біля Чунас-Кулю...

— А робітники де житимуть! Під голим небом? — закричав Богуш. — Чи в норах із скорпіонами? Про такі речі не торгуються. Не треба поступатися на жодному пункті! За це трест матиме нафту, нові промисли, що за три роки заб'ють найбільших конкурентів! Вони дадуть такий дебет, який свого часу був тільки в деяких ділянках Баку та Грозного... Де ще є такі умови, як тут?.. Пароплави підходитимуть до самого берега, з транспортом ніякої мороки, промисли за три-п'ять кілометрів від моря.

— Та хіба я сам цього не розумію?

— Не розумієш, коли кладеш під сукно найважливіше!

— Заради ж тебе хотів це зробити! — виправдуючися, сказав Нестеренко, — і так мрійником тебе називають!

Богуш зморщився, почувши це слово. Воно було йому неприємніше за лайку.

— Хай називають та приїдуть сюди за два-три роки! — і він посміхнувся, щось ізгадавши. — І інших, не таких, як я, називали!

Пригноблений і похмурий вийшов з лікарні Нестеренко. Тепер його завдання ускладнялося. В його вухах уже вчувалися підхіхікування інженерів. Самі зелені цятки, які на пляні являли собою майбутній парк, розсмішать спеців. У пустелі, між барханами, сади! Специ через свій розум та недовір'я до молоді скептично ставляться до серйозних речей, а не тільки до вигадок. А хіба це не вигадка? Чи не простіше було б збудувати тимчасові бараки, де так-сяк покищо перебилися б робітники?

Нестеренко передчував, що на цьому місці його „засиплять". Як він може когось переконати, як сам іншої думки? Хіба поставити за співдоповідача Кремньова, він же все таки інженер? Специ до його слова більше прислухатимуться. Нестеренкові з'явилася спокуслива думка найважливішу і найважчу частину своєї доповіді віддати Кремньову.

Інженер саме збирався в об'їзд. Він уже чув, що за люди мають приїхати, і зустрів старого вигуком:

— Що, нагнали на вас страху, товаришу заме?

— Та ну його к бісу! — вилаявся Нестеренко, і відразу, боячися втратити такий дорогий час, почав умовляти інженера. Під кінець бачачи, як інженерові морщаться ріденькі рудуваті брови, він говорив, лагідно гладивши його по плечі і майже благаючи.

— Е, ні, товаришу заме! Це не моя справа, від цього я маю право відмовитися і відмовляюся. На каналах я зовсім не розуміюся, — це для мене однаково, що робити доповідь про американське сектанство.

— Про що? — сердито спитав Нестеренко.

— А на будівельних справах я ще менше розуміюся. Єдине, в чім можу допомогти вам, це у свердлінні. Тут я можу сказати дещо і про перспективи, і про теперішній стан, і про нафту...

— Про це і я зможу!

— Як хочете, — інженер чемно вклонився і вийшов надвір.

Щось неприємне й чуже відчув у голосі Кремньова Нестеренко. Хіба йому, цілком освіченій людині, важко було говорити про готові й закінчені проєкти, до яких треба більше красномовства, ніж знання справи?

— От, доведеться пріти, — промовив про себе Нестеренко, коли вийшов Кремньов. — Напасть на мою голову! Засиплюся! А що скажуть тоді хлопці? Що скаже Богуш? Що буде з Кара-Кугу? Третя черга?

У думці він лаяв Богуша за його поквапливість. Хіба йому важко почекати тиждень, другий, коли б він уже остаточно видужав? І коли Нестеренко здибався в дворі із секретарем осередку, його скаргам не було краю. Він ремствував, обурювався на Богуша, на осередок, відмовлявся від своїх обов'язків.

— Дурниці верзеш! — сердито відповів йому секретар. — Треба радіти, що на тебе поклали таке почесне доручення... А Богуш, хіба він може чекати, коли вже кінчається липень, і ми маємо тільки півтора місяці! Вже й так усі терміни минули!

— Чого осередок когось іншого не поставить на моє місце? — похнюпившися, сказав Нестеренко. Його вигляд був цієї хвилини такий жалюгідний, вуси, ніби змочені дощем, звисли вниз, а очі дивилися так сумно та безнадійно, що секретар замість сказати догану зареготав:

— Годі! Годі! — замахав він руками, — умру із сміху!.. Більше бадьорости, старий! Богуш за тебе думає, годин за дві Антонина принесе тобі докладний плян доповіді! Не заплутаєшся! А доповідь навіщо?.. Тільки для того, щоб дати тему на обговорення! Не лякайся, дядю Ваню! Якось гуртом усі підтримаємо! Та, на мою думку, і між спецами знайдуться прихильники. До того ж, буде голова, а це наш брат! Цього не обдуриш! Він же знає, що значить не виконати пляну і що значить перевиконати!.. А там, де ми будемо слабі, товариш Кремньов підтримає!

— Ти певен? — і Нестеренко, відповідаючи якійсь своїй думці, недовірливо захитав головою.

— А ти сумніваєшся?

— Побачимо!

О четвертій годині, невдовзі після того, як у колонії пообідали, із заходу почулося гурчання автомобілів. Як і під час приїзду Ксани та Кремньова, у дворі зібралися всі жителі. Із лікарні, з тих палат, що виходили вікнами на подвір'я, повисували голови хворі. Нестеренко хвилювався, похмуро ходив перед натовпом, заклавши за спину руки. Але, коли машини, збивши куряву, спинилися біля будинку контори, його несподівано охопив той настрій, що й інших.

Радісними вигуками, привітаннями зустріли робітники комісію. Голова управи, кремезний присадкуватий чоловік у плащі, колишній машиніст з нобелівських промислів, добродушно посміхався й моргав на натовп.

— Охрипнете, хлопці! Годі! — крикнув він, і під загальний сміх зійшов з автомобіля. Інженери, всі на добір гарно вбрані, з легенькими поклонами сплигували на землю. А один куценький чоловік, якого досі ніхто за високими постатями інженерів не помічав, у такім самім френчі, як носив Богуш, із червоним ціківським значком на лівому боці, раптом легко зскочив на землю й щосили вигукнув:

— Хай живе героїчний пролетаріят!

Цей вигук, який поглинув натовп своїм „ура", примусив кількох інженерів перезирнутися і з недомислом здвигнути плечима. Він їм здався недоречним. Та їхнього руху ніхто не помітив.

— Ну, що ж, товариші! — обізвався до своїх супутників голова управи. — Спочатку поїмо, а тоді до діла...

— Будь ласка, будь ласка, — сказав Нестеренко, що тільки тепер мав змогу заговорити. — У нас готовий для вас обід!

— Звісно, ми насамперед одвідаємо особу, що своєю роботою спричинилася до нашого приїзду? — промовив один інженер.

— Ну, ясно!

Члени комісії гуртом пішли до лікарні. Чоловік із ціківським значком узяв під руку Нестеренка. Старий, що вважав це за велику честь, з пихою закинув назад голову, — він видавався тепер комічним тим більше, що робив це серйозно й не помічав свого смішного вигляду. Його гордощам не було краю. Як він зневажливо позирав на робітників, що, розступаючися, давали йому дорогу! Його особа, завдяки цьому невідомому гостеві, мабуть, якомусь дуже відповідальному робітникові, була в центрі уваги.

— Богуш уже видужує? — спитав цей чоловік у френчі; і почувши Нестеренкову відповідь, сказав: — Я дуже турбувався, коли до нас дійшла чутка про його стан!.. Таких, як він, у нас небагато!

Поволі розмовляючи, старий останній із цим гостем підійшов до ґанку лікарні. Він уже ступнув був на східці, як його затримав приїжджий.

— Поговорімо лишень! Розкажіть мені про ваші справи! Про стан розвідок! Тільки так, щоб я зрозумів, а то в інженерській мові я майже нічого не второпаю!

— Хіба ви не підете одвідати Богуша? — здивувався Нестеренко. Він звернувся до гостя на „ви", бо пошана йому не дозволяла інакше говорити.

— Ні! Чого ж? Неодмінно піду!.. От, коли вийдуть мої компаньйони, так і піду!

Недовго довелося членам комісії пробути в лікарні. За п'ять хвилин вони вийшли відтіля.

— Так скоро? — спитав цей гість, що розмовляв із Нестеренком, у голови управи.

— О, тут така лікарка! — зареготав голова й лукаво моргнув на Нестеренка. — Вигнала геть чисто всіх за те, що галас зчинили, а ми тільки словом перекинулися!..

Богушів заступник, покликаний своїм обов'язком, покинув гостя. Він мусів повести інженерів обідати. Той чомусь посміхнувся, одтяг з-під широкого військового паска френч і зійшов на ґанок.

На порозі його зустріла Ксана.

— Вам куди? — спитала вона.

— До начальника.

— Чого ж ви не разом з іншими зайшли?

— Та якось воно вийшло так! — чоловік у френчі весело подивився на неї.

— Ідіть! Тільки прошу вас, не довго турбуйте його?

Вона сама провела його до Богушевої палати.

— Товаришу начальнику, тут вас іще хоче бачити один чоловік!

Поранений підвівся на ліжку. Чоло йому невдоволено зморщилося, бо він не дуже був радий цим одвідинам, які зайвий раз йому нагадували, що він не зможе бути на нараді.

Гість вийшов поперед лікарки й став посеред кімнати. Богуш зосереджено дивився на цього чоловіка, що чомусь прийшов окремо.

— Ну, чого ж не підходите? — спитав він.

— А ти відціля не впізнаєш мене, Яню? — тихо спитав гість, з посмішкою поглянувши на нього та на лікарку, що стояла на порозі.

— Я, здається, вас не знаю!

— Уже й вас? — гість ступнув наперед кілька кроків і спинився біля ліжка. — Так швидко забувають друзів?.. Чи, може, я й справді змінився за ці шість-сім літ... забув уже, коли з тобою й бачилися!

Богуш нахилився вперед, пильно оглядаючи всю постать гостеву, і раптом одкинувся назад.

— Ванюшко! Друг! — закричав він. — Яким побитом? Як це ти тут опинився?.. Та сідай же! Чого стоїш? Присувай стільця! Ну от, ніколи б не повірив, щоб ти міг приїхати сюди!.. От, радість!

— Не хвилюйтеся, Богуше! — сказала Ксана, що й досі стояла на дверях.

— Та чи я мертвяк? — і він безперестанно потискував руки гостеві. — Ну, що ти зараз робиш? — спитав він коли минули перші напади радости.

— Працюю...

— Де?

— У партії...

— Що ж ти робиш?

— За секретаря.

— За секретаря, — розгублено повторив Богуш, — та де ж?.. У нашому райкомі не ти... Чи, може, яка зміна сталася.

— Ні, я в окружкомі.

— Та що ти кажеш! — Богуш, радісно стиснувши в кулаці простирадло, ударив ним об стіну.

— Начальнику, що з вами? — суворо сказала Ксана.

— От, напасть мені! Дайте мені спокій! Ви хочете, щоб у мені кров замерзла, — і знову повернувся до гостя. — Оце так-так! Пішли наші вгору! Молодець Ванюшко!.. Так кажеш секретар, — ніяк не міг отямитися він. — Давно?

— Та ні, ще тільки другий тиждень пішов...

— То ж то ми нічого не чули...

— Я ж раніше працював у ЦК... А ти тут, кажуть, цілий переворот хочеш зробити?

— Тепер зробимо, Ванюшко! Їйбогу, зробимо! Усе зметемо на своєму шляху!.. Хіба ти мені не допоможеш? Кому як не тобі мене знати!

— Дай обізнатися, послухати, а тоді побачимо!

Та його не слухав Богуш. Він і досі оглядав товариша і потім, знайшовши нарешті те, що так його змінило, жартома ударив по животі.

— Ти погладшав, друже!.. Був же такий худий!

Гість почервонів, — він замішався від цього нагадування.

— Сердишся?

— А хто любить, коли йому нагадують про старість? — відповів секретар.

— Та в тебе ж волосся ще не дуже сиве!

— Послухав би ти, що каже моя жінка! — лукаво й веселіше сказав гість. — А я гладшаю й

гладшаю! І їм же абияк, роз'їжджаю увесь час, навіть почав гімнастику робити! Не допомагає! От ти, який був, такий і зостався...

Лікарка, якій ніяково було слухати цю інтимну розмову друзів, вийшла, тихо причинивши за собою двері.

— Ну, тепер ми тільки вдвох! — промовив секретар. — А вона, мабуть, здорово за тобою доглядає? — Тепер Богуш почервонів, і щоб приховати свою ніяковість, одвернувся до стіни шукати хустки.

— Кажуть, що без неї я не був би живий! — удаючи кашель, сказав він.

— Симпатична вона!.. А пам'ятаєш, як я одружився? — спитав раптом секретар.

— Чого це ні з того, ні з сього про одруження? — спохмурів Богуш.

— Та лікарка твоя нагадала мені дружину!.. Це під Ґур'євим сталося. Саме бої точилися... Де ти тоді був?

— Мене на зв'язок послали, — неохоче відповів Богуш.

— Так от! А мене поранило скалкою з набою... Лазарет наш був у Баксаєвській станиці. Одвезли мене туди і наказали лікарці, ледве не під страхом смерти, якнайскоріше вигоїти... Лежав я в тій лікарні, та й долежався... До дивізії довелося їхати вже з жінкою. Тинялася вона зі мною, поневірялася, як усі ми... І досі от разом з нею живемо. Вона ще тоді партійкою стала... — закінчив секретар.

Дуже не вподобалося через щось Богушеві це оповідання. Він недовірливо позирав на гостя: чи, бува, не жартує? Хоч, як пригадувалося йому, саме все так і сталося, як розказав секретар. Але хіба

їм після стількох років розлуки ні про віщо балакати? Невже, крім його дружини, нічого згадати?

— Ти що? Може натякаєш? — і Богуш сердито поглянув на товариша.

— На що? — не зрозумів попервах той, а потім, догадавшися, що саме роздратувало Богуша, сказав: — А в тебе що?.. Вроді моєї історія виходить?.. Ну, що ж, щасти!

— Ніякої історії не виходить у мене... — прогугнявив Богуш.

— Та чого ти сердишся?.. На ці речі треба дивитися просто, і самому легше, та й жінкам краще... — і він засміявся.

Нарешті, на Богушеву радість, розмова перейшла на інше. Гість, для якого цей епізод з минулого був звичайний невеликий та незначний шматок його спогадів, незабаром забув про своє одружіння. За кілька хвилин вони говорили спокійніше. Їхні обличчя набрали того мрійливого виразу, що такий властивий людям, які забувши дійсність та свої клопоти, мають насолоду вдруге пережити, ще яскравіше та вразливіше, події, з яких час постирав усе неприємне, зоставивши тільки те, що своєю барвистістю лескоче груди. Вони безперестанно перебивали вигуками один одного, доповнювали деталями свої оповідання, сперечалися за місця, де відбувалися події, хвалили разом стратегічні рейди, що ввійшли в історію, як наука молодшим поколінням, гудили помилки, критикували огріхи штабів, — від них переходили до людей, з яких багатьох уже не було в живих.

— Пам'ятаєш, як біля Аральського моря? — говорив секретар, а Богуш, у якого ці слова викликали інший спогад, перебивав друга.

— А знаєш, як біля Сагізу Осколов одбив кулемети?

Не раз навідувалася Ксана, і її приходу не помічали друзі. Вона так само нечутно зачиняла двері, як відчиняла, не насмілюючися перебити їм розмову. Часом вона сама спинялася на порозі і, захоплена не так їхніми оповіданнями, як тим тоном, яким вони розмовляли між собою, прислухалася, нерухомо стоячи на місці. Вона злякалася, коли поглянула на годинник, — гість пробув у Богуша мало не три години, і поранений уже стомився: з його голосу чути було, що йому пересохло горло і підвищилася температура. Він став говорити тихо, хрипко, знесилено.

Ксана рішуче підійшла до ліжка. Тепер тільки її забачили друзі.

— Що, вже пора? — спитав гість і встав із стільця.

— Негайно дайте хворому спочити! — сказала вона. — Чи не бачите, як він зблід?

— Ви простіть мені! — зніяковів секретар. — Я й забув, що він хворий. Бувай здоров, Богуше! — І він простяг товаришеві руку.

— Та куди? — здивувався Богуш. — Почекай! Ми ще про головне не побалакали!

— Це ти про Кара-Кугу?

— Авжеж!

— Будуть збори, комісія засідатиме, твій зам говоритиме, — там якось розберемося.

— Я хотів поінформувати тебе!.. Ти б тоді знав, як і в чім допомогти.

— Ти, Богуше, сам автор проєктів і ти не можеш бути об'єктивний... На мою думку, це навіть краще, що ми з тобою і словом не перекинулися про діло! Мені видніше буде збоку!

— А я, побачивши тебе, думав, що хто, хто, а ти допоможеш! — У Богушевім голосі бриніла образа. — Кому, як не тобі, мене знати!

— І допоможу, як знатиму, що ти правий! — Секретар окружкому, махнувши на прощання рукою, вийшов з палати.

Тепер, цього літа, ті три інженери, що приїздили першого разу, мовчали. Це був найкращий вихід для них. Після того, як Кара-Кугу показало багаті поклади, в яких уже ніхто не міг сумніватися, їм невигідно було говорити. Нестеренко, що ввесь час їздив і ходив за ними, не кидаючи їх ні на хвилину, ніби боявся змови, насмішкувато зиркав на цих гостей. Велику радість та надію відчув він, коли голова тресту, обережно натякнувши на неприємні наслідки їхньої помилки, спитав, як це вони, такі досвідчені, тямущі спеціялісти, мало не поховали Кара-Кугу.

— У цім немає нічого незвичайного, — відповів один з інженерів. – Це з кожним може трапитися. Чи не улюблений вислів нашого шановного академіка, що науці часто допомагає інтуїція? А тутешній начальник дуже дбайливо стежив за породою, краще за нас знав структуру...

— Тепер визнаєте це? — єхидно зауважив Нестеренко.

— Проте, — не зважаючи на нього, говорив далі інженер, — і академік, як вам відомо, не так давно помилився у своїй теорії розбитого тареля...

— Вони завжди знайдуть виправдання, — пошепки сказав голові старий. — А рік тому Богуша й слухати не хотіли... І тобі на нього наговорили. Ніде він не знайшов підтримки і якби не поїхав до Москви та не викликав академіка,—тут би припинилися розвідки.

Секретар окружкому прислухався до кожного слова й безперестанно щось занотовував до своєї книжки. Своєю присутністю він заважав інженерам, і при ньому вони розмовляли мало, — це безцеремонне втручання до їхніх справ не подобалося їм.

Поведінка цих спеців і доброзичливе ставлення голови до самого Нестеренка підбадьорило його. Старий уже не боявся виступати перед ученими.

— Ітиму напролом! — думав він. — Знайдуться такі, що й підтримають!

Попервах, коли приїхали члени комісії, він волів слухати інших і мовчав, бо через свою фантазію дуже упереджено ставився до своєї багатої практики, — йому здавалося, що він на кожному пункті помиляється, неправильно висловлюється. Незначна посмішка чи тінь, що перебігала по обличчю якогось інженера, який часто й не слухав, що говорить Нестеренко, примушувала замовкнути старого. Але ввечері та другого дня, коли комісія провадила підготовні роботи до наради, він сміливо казав те, що думав. Якби його тоді міг чути Богуш, він би похвалив свого друга. А коли якийсь інженер, вловивши механіка на якійсь неправильності, поблажливо зауважував його помилку, він удавано-наївно відповідав:

— Ну що ж... Ви вчені і то помиляєтеся, а я простий механік, в інститутах не вчився. Якщо й знаю що, то з власного досвіду...

Інженер нічого не міг відповісти на це, йому треба було тільки виправдуватися.

Надвечір другого дня клюб був прибраний і заквітчаний. Вранці Антонина, звільнена на той день від роботи в лікарні, з деякими робітниками вимазала крейдою кімнату, вимила підлогу. Нестеренко, для якого прикрашування клюбу була справа улюблена й бажана, накрив новою червоною скатертиною стіл, поставив на ньому великого глечика з очеретяними волотками.

О сьомій годині члени комісії вийшли до клюбу. Вони, заклопотані та неуважні до обстави, посідали за стіл і відразу повиймали з кишень бльокноти. Іншим разом це б образило Нестеренка, що любив похвалу, але сьогодні він був надто схвильований. Як колись, понад сорок літ тому, коли йому довелося складати іспити за городську школу, він ладен був утекти від суворих, грізних очей екзамінаторів, аби тільки позбутися неприємного тиску в серці, так само й зараз почував себе старий Нестеренко, що вже не один рік, як переступив межу середини людського віку: він безперестанно відкашлювався, бо щось лоскотало йому в горлі, метушливо перебігав від стільця до стільця, ніяково, вимушеною посмішкою відповідаючи на жарти та погляди інженерів.

— Кріпись, брат! — тихо сказав йому секретар осередку, що сів біля нього.

Голова вийняв рогові окуляри, що зробили його обличчя надміру серйозним, навіть якимсь урочистим. Усі замовкли, коли футляр зник у кишені. Це було ніби умовне гасло. Голова обвів очима товаришів і, статечно прочистивши горло, сказав: — Можна починати!.. Начальник Кара-

Кугу через хворобу не може робити доповіді, — промовив він, ніби ніхто не знав, що Богуш хворий, — замість нього ми вислухаємо товариша Нестеренка, що, як відомо, заступає начальника Кара-Кугу! — І всі, як здалося Нестеренкові, здивовано поглянули на нього, наче вперше його бачили. — Товариш Нестеренко поінформує нас, висловить свої вимоги... а то вже наша справа буде, що далі зробити з Кара-Кугу.

Старий, що в ту хвилину дуже зблід, витирав величезною хусткою піт з лоба, який здавався великим і широким через лисину.

— Підсунь мені карафку, — тихо прошепотів Нестеренко секретареві осередку, — чогось у горлі пересохло!

Усі посміхнулися, коли секретар поставив склянку води перед старим, що вже забув про неї.

Спочатку Нестеренко не зводив очей з пляну доповіді, накресленої Богушем. Йому до болю було важко вимовляти слова, і спершу він говорив так поволі та тихо, що інженери, які сиділи на другому краї столу, раз-у-раз перепитували своїх сусід. Та ледве він перейшов до Кара-Кугу як майбутніх промислів, як його голова підвелася, а очі надхненно заблищали. Він уже не бубонів собі під ніс, а говорив голосно, майже кричав. Голова управи, і сам захоплений, похитував головою і гордо поглядав на членів комісії. Усі насторожено чекали, що далі скаже цей старенький метушливий зам, на якого більшість інженерів так поблажливо дивилися. Вони були спокійні, зосереджено щось малювали у своїх бльокнотах, поки доповідач не торкався нічого конкретного. Але, нарешті, стара вели-

чезна тека, яка досі лежала на розі столу, розгорнулася, і Нестеренко, замовкнувши на якийсь час, став виймати один по одному папери. Він почав із свердління, але балянс видатків та обіцяного дебету відразу занепокоїв Інженерів, — вони, мало не злякані великими цифрами, які називав Нестеренко, одстукуючи їх кулаком по столі, стали перебивати його вигуками.

— Ми мусимо мати свій плян! — відповів старий, певний себе. — Мова йде про орґанізацію і існування нових промислів. Беручи початок, ми мусимо побачити кінець. То справа тресту погодити наш плян із загальним, а не наша! Якщо немає коштів, то тепер ми маємо право вимагати, щоб їх забрали в інших розвідок та нерентабельних промислів і дали нам!

Ніхто не впізнавав старого метушливого зама.

— Та це ще не все! — кричав він і після цього нахваляння засипав цифрами кошторисів будівель.

Члени комісії нервували. Нашвидку накидаючи в думці скорочення, вони записували в бльокнотах проти Нестеренкових цифр свої, багато менші.

— Ти, товаришу, — сказав невдоволено голова, — щось дуже розігнався.

— Це нездійсненні фантазії, — не втримався один з інженерів, що приїздили першого разу, найавторитетніший спеціяліст із тресту, Кренер. — Не треба доповідачеві забувати, що трест поставив Кара-Кугу в третю чергу і саме через транспорт...

— Так! Так! Транспорт! — закричали всі.

Кренер лінивим жестом запалив цигарку. Він ніколи не хвилювався.

Зчинився галас, і голова, щоб заспокоїти схвильованих членів комісії, взявся за дзвоник.

— Ми не ті архітекти, — з погордою поволі сказав Нестеренко, який, намагаючися глибше впізнати інженерові думки, ввесь час пронизливо дивився на нього, — що, збудувавши триповерховий будинок, забули про східці!.. Як же, справді, могли б існувати промисли, якби ніяк було вивозити нафти? Усі ж знають — залізниці близько немає, пароплавом не підійдеш до берега, а аероплянами нафту возитимуть років через п'ятдесят, коли вона стане через свою обмежену кількість дорожча від золота...

— До суті ближче, — застукав олівцем голова.

— Ви дайте мені говорити, часу ще кожному стане, а про транспорт не турбуйтеся!

І він, що досі жодним словом не натякував на Бігушів проєкт і для більшого ефекту тримав його в таємниці, широким молодим жестом розгорнув на столі мапу затоки та гирлів Кара-Кугу. Вона розкрутилася з сувою, покривши мало не ввесь стіл. Інженери поквапливо, як від несподіваної води, поприбирали бльокноти та цигарки. А Нестеренко, що його надхнення піднеслося тепер до найвищого ступеня, з неймовірно блискучими очима, швидко балакаючи, заговорив про канал. Він назвав неуками тих, що складали раніше мапи морського дна, оповів про перекати і вже не намагався пригадувати того, що казав Богуш. Тепер йому не насмілювався підказувати секретар осередку, Нестеренко сам гаразд управлявся. Інженери забули олівці, — для них це було несподівано. Після слова „канал" їхні очі повернулися до мапи.

— Молодець, Ваню! — пошепки сказав секретар осередку, коли скінчив Нестеренко, та старому цього не довелося почути, бо гучні й довгі оплески покрили його промову.

І, зніяковілий, стомлений метушливий зам важко сів на своє місце. Він обвів очима членів комісії, і посмішка, яка з'явилася була в нього поперва, зникла: не всі однаково поставилися до його доповіді, кілька чоловіка, удаючи, що вони заклопотані розгляданням мапи, і рукою не ворухнули. Між ними був Кренер, до слова якого найбільше дослухатиметься голова управи. Проте, його підбадьорило те, що його доповідь захопила слухачів і навіть спричинилася до нечуваного явища в історії нарад та засідань такої комісії — оплесків. Молодь лукаво підморгувала на старого, ніби давала цим знати, що вона у змові з ним.

— Дозвольте, товариші, — обізвався до зборів голова управи, — назвати доповідь заступника начальника блискучою, — він посміхнувся Нестеренкові. — Але всі цифри неодмінно треба перевірити, бо, по-мойому, трест не може дати Кара-Кугу таких коштів. Хоч, певна річ, це залежатиме від думки всієї комісії.

Нестеренко наперед знав, що перший візьме слово Кренер. Воно належало йому з права. Старий не помилився, і ледве цей інженер заговорив, як він зневірився в успіхові своєї справи. Кренер говорив не так захоплено, як Нестеренко, удавав із себе об'єктивного, і враження від його слів, якщо й не було таке сильне, то — старий це помічав — проходило воно глибше в слухачів. Жодної фрази інженер не сказав, не підперши її чиїмсь авторитетом чи науково обґрунтованими даними, що зовсім розбігалися з Нестеренковими.

Йому не важко було знайти кілька помилок, цих слабих, уразних місць, почавши з яких, можна зруйнувати ввесь вплив ґрандіозних проєктів. Кренер чесно визнавав ту велетенську роботу, якої доклав Богуш, похвалив навіть декого і дещо, сказав, що в усіх проєктах деталі добре продумані, але й це, як почував Нестеренко, робилося тільки для того, щоб звести на нівець усі домагання патріотів Кара-Кугу.

Із страхом старий бачив, — а це видно було і з облич інженерів, і з того, як вони слухали Кренера, — що вся довга й важка його робота руйнується, розпадається від інженерової аналізи.

— Слухаючи вас, можна подумати, що ми ніколи не дамо нафти! — не стримався старий.

Кренер замовк на той час, як говорив Нестеренко.

— Багатства я не заперечую, — чемно відповів він, — і я за те, щоб розвідки поширити, але проти промислів. Тільки детально вивчивши всі можливості, можна починати таку велику справу. Кара-Кугу не може бути вийнятком!

— Алеж наше Кара-Кугу, — знову скрикнув Нестеренко, — якщо дасте йому можливість, заб'є всі промисли...

— Отже, моя пропозиція почекати з широким розгортанням промислів...

— Вони ж допоможуть нам виконати плян, — незадоволено сказав голова.

— Поперва треба все перевірити, — відповів Кренер. — А щодо каналу, то ніхто не має права покладатися на дані, наведені товаришем доповідачем. Для цього існують гідрографи! Треба їх покликати!.. Проте, — підкреслено-скромно промовив інженер, — моя думка мало що важить. Хай

висловлюються інші... от, приміром, товариш Кремньов. Він увесь час тут із квітня місяця.

Усі повернулися до того, кого назвав Кренер. Нестеренко з благанням дивився на Кремньова. Але чому той уникає його погляду? Невже й він не підтримає його? І старий, затаївши дихання, напружено став прислухатися до знайомого голосу.

— Я мало обізнаний з проєктами мого начальника, — почав Кремньов.

Нестеренко захитав головою. Це справді так. Богуш не дуже любив балакати прилюдно про свою справу. Але очі йому стали ширші, коли Кремньов заговорив далі. Він уже не міг спокійно сидіти на стільці і безперестанно то відхилявся назад розправити груди, ніби йому нічим було дихати, то з розпачем, стиснувши голову, нагинався над столом. Йому здавалося, що це говорить зовсім не Кремньов. Що? Він, цей гарний інженер, який з першого разу так сподобався Нестеренкові і який довів на ділі свою сумлінність, згоден із тим спецом? Старий витягав з кишені хустку і раз-у-раз витирав упріле чоло. Невже Богуш справді помилився? Алеж цього ніхто не говорить. У чому річ? І Нестеренко пильно дошукувався причини такого виступу; йому пригадалася відмова Кремньова... Та хто б на його місці не відмовився?.. Він не міг запідозріти Кремньова в нечесності, у змові з Кренером, і спинився на думці, що спецова промова була обґрунтованіша, науковіша, що їй більше повірив Кремньов... Але чому нещирість чується в його голосі?.. Чому він хвилюється й непереконливо говорить?.. Нестеренко не знайшов у собі сили обвинувачувати Кремньова, — він

надто добре його знав. Уся його зненависть обернулася на Кренера. Це той вжив усього свого досвіду, своєї ерудиції, щоб нашкодити Кара-Кугу, що може зостатися на рік, а то й на два звичайним розвідчим пунктом, яким було досі. Між молодими інженерами знайдеться кілька чоловіка, що виступлять проти Кренера, але що важитиме їхнє слово проти його... І випадково йому пригадалися оповідання робітників про те, що в управі працює кілька інженерів, колишніх акціонерів того товариства, яке до революції, не встигши розгорнутися, проте, збирало чималі прибутки з молодих промислів. І старий, суворо заховавши свої очі під бровами, дивився на трестівського спеціяліста. Чи цей, бува, не один з тих? Своїм виглядом він дуже скидається на їх!.. Його думка перенеслася до старих часів, коли йому доводилося бачити таких людей тільки в автомобілях, якими вони вряди-годи приїздили на промисли, як господарі. І чисто виголене повне уперте підборіддя, і його свіжі, виразно окреслені губи, і модна краватка з рубіновою шпилькою — все здалося йому підозрілим. Кренер уловив його уважний погляд і зневажливо посміхнувся.

Старий відсунув стільця і встав із-за столу, коли кінчив говорити Кремньов. Йому хотілося мовчки вийти відціля, бо він почував, що може наробити багато нерозумного й необережного, якщо не стримає своєї люті і дасть волю словам.

— Куди ти? — спитав його голова управи. — Ще ж тільки почалося обговорення.

— Мені більше нема чого слухати! Моє діло було зробити доповідь, і я виконав це! — І раптом, коли його очі знову натрапили на спеца, він,

ледве справившися із собою, щоб не вилаятися брутально — так, як тільки вмів колись замолоду,— сказав: — Шкідників я не хочу слухати! Я й без того знаю, що вони думають!.. Вони гальмують справу і відкладають розвиток Кара-Кугу.

— Це ви мене, товаришу Нестеренко, називаєте шкідником? — соромливо і якось сумно спитав Кремньов.

— О, ні! — відповів йому Кренер. — Мова йде про мене!.. Товариш доповідач невдоволений з моєї пропозиції! Алеж мою роботу знають, і, де треба, стежать за нею! — Він говорив спокійно, наче його ніяк не здивувало й не образило ганебне слово.

Своїм вчинком Нестеренко тільки нашкодив сам собі. Від нього відвернулися й ті, що досі співчували Богушевим проєктам. Вони намагалися реабілітувати свого колеґу, чого б це не коштувало.

— Дурень ти старий, от хто ти! — пошепки вилаявся секретар осередку. — Ти провалив справу!

Інженери, що попервах із здивування не могли нічого сказати, раптом закричали:

— До порядку! До порядку!

— Товариш Нестеренко,— втихомиривши збори, сказав голова управи,— зопалу й безпідставно вимовив це слово! — І він повернувся до нього, поглядом вимагаючи пробачення.

— Та попроси! —зашепотів секретар осередку.— Чи важко? Чого мовчиш?

— Іди к бісу! — сердито вголос скрикнув старий. — Молодий ще мене вчити, хоч і секретар! — Він схопив кепі і мав думку відразу вийти від-

ціля, та помста його була ще неповна. — Ви, товариші,— обізвався він до інженерів,— не зважайте на мене. Говоріть так, ніби нічого не сталося... Тільки захищайте інтереси пролетаріяту, а не акціонерів! —І це слово, так хитро сказане, влучило, куди думав улучити Нестеренко. Усі перезирнулися,— на кого натякає зам. А спеціяліст Кренер, тепер уже схвильований, почервонілий, втратив свій спокій.

— Дозвольте! — зблiднувши, промовив він. — Це обвинувачення, і кому? Мені? — він щодалі дужче хвилювався.

— Кожному відомо, як ставали раніше головні інженери акціонерами товариств!

— Це нам краще знати за тебе! — закричав голова управи. Він був розсерджений і сердито ударив кулаком по столу.

— Ну й панькайся з ним! — Нестеренко, розійшовшися, нічого не боявся. — А своїх молодих і чесних угроблюй! Зоставляй їх на нікчемній роботі, не давай їм рости! Вір більше своїм акціонерам, а не Богушеві! — І, передихнувши, мовив далі: — А я віритиму йому! Богуш не зрадить нашої справи, бо в нього три кулі загнали ті, хто боронив інтереси акціонерів!.. Твої спеціялісти працюють сумлінно, де інакше їм і не можна працювати!.. Але сам кажеш, що з виконанням пляну в тресті погано! Хай підводять тебе вони далі!.. Хай не дають розгортатися Кара-Кугу. Хай викидають гроші на мертві пункти та промисли!

Зчинився галас. Голова забув і дзвоник, яким міг заспокоїти збори. Він був обурений. Його обвинувачують у неправильному хазяїнуванні.

— Заспокойтеся! — почувся голос секретаря осередку.— Наш актив та бюро обміркує цей вчинок і покарає його так, як він на те заслужує!

— Обговорюватимемо лишень далі! — з досадою сказав голова управи.

— Нічим ви мене не залякаєте!.. За свої слова я відповідаю! — Нестеренко стомлено махнув рукою.

І він старечою тихою ходою, похиливши сиву голову, попростував до виходу. Вже біля дверей він оглянувся, йому стало трохи легше, коли він несподівано для себе помітив привітну посмішку на обличчі чоловіка в зеленому френчі з ціківським значком.

Десь за стіною стогнав хворий. Звук був глухий, неприємний, придушений, ніби доходив з-під землі.

Сонце заходило. Його проміння розливало барвисті плями на крейді, малювало чудесні картини, що в них зміст могла знайти тільки фантазія людини, яка багато тижнів не сходила з ліжка. Богуш безперестану перевертався на постелі, стежив за полум'ям пожежі, що охопила горішню частину стін. Та несподівано вогонь зник, його язики порозпадалися на дрібні хвилі велетенського червоного моря. Вони тремтіли що далі тихше і, нарешті, замерзли, потонувши в сутіні вечора. Сонце зайшло.

„Хоч би швидше світло!“ подумав він, бо тепер стало зовсім нудно. Схопивши дзвінок, що лежав

на табуреті біля нього, навіжено закалатав ним.

До палати прибігла стривожена Антонина.

— Що з тобою, начальнику? Ти побудив хворих!

— Чому досі немає світла?

— Ще з вишок не ввімкнули!

Дівчина збиралася виходити з кімнати, але Богуш схопив її за руку.

— Сядь біля мене, Тоню!

— Ніколи, начальнику!

— Ох,— зідхнув він,— я ніколи не думав, що так важко лежати в ліжку і бити байдики! Це найгірша кара, яку можна придумати для людей!

— Поправляйся! Видужаєш і буде все гаразд!

— Сьогодні мене зовсім забули. Ніхто не заходив, навіть Нестеренко.

— Ніколи йому! Зараз засідає комісія!

— Що? — Богуш сів на ліжку. Він ніколи не сподівався, що це так швидко станеться. Ця звістка його дуже вразила. В цей час у кімнаті засвітилася лямпка. Тепер видно було, який жалюгідний вигляд мав начальник. Від довгого лежання його нерви стали чутливіші, ніж раніше,— він сумно дивився на дівчину. Та скоро його заросле обличчя посміхнулося, а рука потяглася до халата, що лежав на бильці.

— Що ти хочеш робити? — спитала Антонина.

— Які наслідки в комісії? Про віщо там говорять?

— Нічого не знаю. Я не виходила з лікарні. Казали хлопці, що там дуже душно — ввесь час підливають у карафки води...

— І засідання без мене,— повторював Богуш. Він знову, але цього разу ніжно, лагідно взяв Антонину за руку. — Тоню! Голубонько! — про-

шепотів він, вклавши в ці слова все почуття.— Дістань мені мій костюм!

— Та що ти?

— Хіба тобі важко?.. Візьми ключ, відімкни шафу й принеси мені!.. Я вже прекрасно ходжу! От, поглянь! — Він устав з ліжка і, ні за що не тримаючися, пройшовся по кімнаті. Хода його була рівна, тверда,— він навмисне підкреслював це, ступаючи.

— Ляж, начальнику, і перестань дуріти! Бач, як задихався!

— Та це з хвилювання! Ця проклята лікарня зовсім мене змінила... Принесеш, Тоню, костюм?

— Нічого я тобі не дам!

— Там же провалять справу!

— Якщо потрібний будеш, то сами прийдуть до тебе!

Вона вийшла, а він і далі сидів, спустивши додолу ноги. З його вуст зірвалася лайка. Лежати на ліжку, бути забутим у такий момент! Він навіть устав був, щоб піти на нараду в халаті, але думка здатися смішним спинила його. Справді, що б подумали інженери? Чи не сприйняли б вони це, як смішну, наївну, невміло розіграну трагедію з намаганням вплинути на їхні переконання своїм мало не божевільним виглядом? Він із серцем скинув халат: зненависть до лікарні примусила його звалити це вбрання додолу. Найдосадніше було від того, що він цілком серйозно вважав себе за здорового: рана загоїлася, ходити вміє, здоров'я поправилося, а що стомлюється трохи, так це від незвички. Він посунувся на ліжку до вікна з надією побачити когось з робітників, щоб позичити одежу. Та кімната виходила на море, а не на двір. Її ніби навмисне таку вибрали. Ніхто

не проходив повз вікна. Йому стало невимовно боляче, коли він уявив собі, що зараз робиться в колонії: палкі суперечки, без яких не може обійтися в такій важливій справі, зворушення робітників, що оточили клюб і зазирають у вікна... Що б він віддав, щоб бути там!

У лікарні зарипіли надвірні двері,— їхній звук був знайомий Богушеві. Але хто це міг іти? Може Нестеренко чи хто з наради йде по нього? Він навчився, як сліпий, впізнавати людей із кроків.

Напружено занімівши, боячись поворушитися, він прислухався. Це йшла лікарка. Її кроки найлегше було впізнати, бо в неї була рвучка поквапліва хода. Богуш ліг на ліжко, хоч певний був, що вона йде не до нього. З того часу, як він став видужувати, вона з'являлася в його палаті тільки під час обходу. Він скучив за нею, сьогодні він ще не бачив її, бо спав уранці. І від самого бажання побачити її, йому стало млосно,— він уже давно перестав контролювати свої почуття! Сьогодні, поза всім, був прекрасний привід покликати її, вона ж може оповісти йому про нараду, вона, напевно, знає, що там робиться! І коли кроки залунали вже за його палатою, він щосили крикнув:

— Ксано Михайлівно!

— Почекайте хвилинку! Зараз прийду! — почувся з коридору її голос.

Його образило те, що вона не відразу з'явилася до нього. Він чув, як вона зайшла до суміжної палати й відтіля перейшла далі. Нетерпіння охопило Богуша. З ним ще ніколи такого не траплялося. Добре було, що йому легко було знайти причину такого стану — хворобу! Так

тяжко було чекати, що він почав одлічувати хвилини.

— Може вона зовсім не зайде?

Але Ксана нагодилася і зовсім не так забарно, як здалося Богушеві. Вона стала біля дверей.

— Ви хотіли мене бачити?

— Дуже,— і це слово, засоромивши Богуша і розсмішивши жінку, розвіяло ту ніяковість, яку вони обоє відчули.

— Сердешний Богуше, вам нудно! — сказала вона жартівливо і сіла на ліжку.

— Ксано!— обізвався Богуш таким тоном, яким він розмовляв про справи. — Я хочу з вами серйозно поговорити!

— Про Кудемана?.. Від нього ще жадного листа не було! — Він почував, що вона глузує з нього.

— Про вас! Я не розумію вашої поведінки!

— По-мойому, вона ясніша, ніж годиться.

— А я нічого не збагну!

— О, ви, Богуше, ніби хлопчик! Як тільки такі крайності поєднуються у вас?

— Скажіть, чому ви мене затримували, коли я від'їздив до Чунас-Кулю?

— А не мала рації?.. Хто б вас не затримував? Кожному шкода!

— А ви не плакали?

Вона здвигнула плечима й суворо поглянула на нього.

— Це вам здалося!

Він зідхнув.

— Давно вже мені кортить спитати у вас, чи то не сон був, коли ви рукою гладили мені волосся?

— Який ви смішний, Богуше! — скрикнула вона, і їй стало чудно.— Відкіля я можу знати, що вам снилося?

— Ми брешемо одне одному, Ксано! — раптом сказав він.

— Можливо!

— Ви нічому не перечите?— Він заплющив очі, простяг до неї руки, як дитина, яка щось робить наосліп, думаючи, що то не вона. Він знесилів, почувши, як під його пальцями зашелестіло жіноче вбрання. Що він міг сказати, вимовити? Він мовчав, йому з радости стислися груди, коли Ксана, змучено поворушивши головою, схилилася до нього. Розум, уже затьмарений і чужий їй, ніби належав комусь іншому, примушував її трохи опиратися і щось говорити.

— Пусти!.. Не треба!

— Ми ж не брешемо!

— Я завжди говорила правду... То ти намагався не помічати!

— Який прекрасний сон!

Йому очі розплющилися. Вони посміхнулися й притулилися одне до одного обличчям. Вона часом одривалася від нього.

— І це ти, Богуше? — питала вона ніжно й насмішкувато в нього.

— Так, це я,— відповідав він. — Мені чогось сором самого себе, але я ще ніколи не мав такого приємного почуття!.. Я кликав тебе, щоб спитати про нараду, але все забув!

Вони говорили про всякі дрібниці, в яких зміст був глибокий тільки для них, бо сторонньому їхня мова здалася б дурною і наївною. Ніжність їхніх слів міг зрозуміти тільки той, хто сам колись переживав подібне. Вони, як захоплені

читачі над улюбленою книгою, перегортали сторінки спогадів, без будь-якої мети поринувши в них і зовсім не намагаючись у чімсь переконати себе. Вони сміялися,— і хто зна, чи дужче їх могло щось розсмішити,— з першої зустрічі, з Богушевої суворости, з Ксаниних ревнощів. Їхні ласки обмежувалися соромливими рухами, поцілунками з заплющеними очима,— вони й так почували себе щасливими. Безконечні сходи кохання були тим і звабливі для них, що вони спинялися на кожному ступні, щоб мати силу переступити далі. Їм ще тільки в нереальній далечині ввижалося їхнє повне щастя.

— І ми дорослі люди? — раптом посміхнувся Богуш. — Я б ніколи не повірив, якби хто сказав, що я можу бути такий!

— Богуше, мені важко, — і до неї, як і тоді, коли вперше Богуш опритомнів, вернувся розум. — Що я роблю? Ти ж хворий!

— Ні, Ксано, я видужую тільки зараз!

Він охопив жінку і через острах втратити її з силою притиснув до себе. Та раптом відчинилися двері, і на порозі кабінету з'явився Нестеренко.

— Я умру з сорому! — прошепотіла Ксана, тихо скидаючи з себе Богушеві руки. Вона поволі підіймала свою голову, ніби так її рух важче було помітити. Їй було дивно, як це вони вдвох не чули ні кроків, ні рипіння та грюкання дверей.

— Нічого, нічого, — зніяковіло промовив гість. — Хіба я не був молодий!

— Дядю Ваню! Який ви гарний! — Ксана підійшла до нього і несподівано для старого міцно поцілувала його.

— Шкода, що мені не стільки, як Богушеві! — посміхнувся Нестеренко. Він дивився на їх обох

зачарованими очима. — От, і добре! — добродушно сказав він. — Нарешті, ви поводитеся, як годиться людям. А то мені, старому, так свербів язик вилаяти вас обох, як нікого ще не лаяв... Як побачив вас, аж легше стало. Перша радість за ввесь день!

Богуш, якого ця несподівана поява роздратувала, тепер посміхнувся. На останньому слові, радий, що розмова зайшла про інше, спитав:

— Чого ж у тебе такий поганий настрій? Сьогодні нарада, де все вирішується!

— Та, от, саме нарада...

— Що? Хіба кінчилося не на нашу користь?

— Та комісія і зараз засідає!

— Чого ж ти прийшов? Чом ти не там?

Нестеренко з опаскою поглянув на лікарку.

— Хоч лайте мене, хоч ні, — обізвався він до неї, — а я говоритиму з Богушем. Ця справа — його життя! — І, затинаючись, хапаючи раз-у-раз за руки свого начальника, почав оповідати про виступ Кренера, про дивну поведінку Кремньова, про те, що сам накоїв через свою запальність. Його оповідання було сумне, безнадійне, воно здавалося похоронним словом усім їхнім плянам. — Ну от, Яню, і дожили! — закінчивши, промовив він. — Чекали-чекали комісії, а вийшло що?.. От, і з партії мене, мабуть, попруть!.. Дисципліни не додержав, неорґанізовано вчинив... А все через того гладкого пана!

— Не журися, старий! Ми мусимо любити небезпеки! Ти правильно зробив, поставивши питання — хто шкодить Кара-Кугу, той шкодить усій нашій справі!

— Але з партії мене викинуть?

— Накоїв ти, — невдоволено пробурмотів Богуш.

— Що ж робити, Яню? Без мене там зовсім розійдуться, угроблять наше діло. Вийде, що подурному ти не спав ночами, що даремно тебе вчетверте прострелили! Сидів би, як інші, тихо, смирно, нічого не робив би і не думав би, поки не скаже начальство, і наслідки були б однакові... Раз так,— з досадою, ледве стримуючи сльози, промовив Нестеренко,— то хай і з партії викидають, хай цінять більше тих акціонерів!

— Перестань базікати! — сердито скрикнув Богуш.— Дурниці верзеш!.. І без тебе буде кому боронити! — Хоч він і сказав це, але сам був похмурий. Видно було, що багато в чому його думки сходяться з Нестеренковими.— Та це не значить, що ми мусимо покладатися на наших оборонців! — Він повернувся до Ксани і, вже не соромлячися старого, ніжно обняв її. Вона трохи здивувалася з цієї несподіваної ласки, потім посміхнулася і хитро посварилася на нього. Вона його розуміла без слів.

— Хочеш піти, Богуше?

— Я в твоїй владі через цю прокляту рану, від якої тільки шрам зостався! Але, якщо ти мене не пустиш, то, слово чести, піду в халаті! Ніхто мене не затримає: ні твої лікпоми, ні санітари!

— Я надто певна себе, Богуше! Чи я тебе менше хвилювала, ніж твої справи? — Вона встала. — Зараз піду до лікпома й принесу тобі костюм. Френча твого Антонина випрала, але дірки ніхто не зашив...

— Біс із нею, з тією діркою... Захопи шкуратянку!

За хвилину Богуш із невимовною радістю вбирався в свою колишню одежу. Нестеренко та Ксана

допомагали йому в цім. Він почував себе ніяково і перед тим, як іти, кілька разів пройшовся по кімнаті.

— Одвик! Незручно якось! — сміючися, говорив він.

— За цей дозвіл, Богуше, беру з тебе слово!

— Яке?

— Щоб після засідання ти відразу вернувся до лікарні. Тобі ще добрий тиждень треба полежати!

— Ну, от!.. Та доведеться послухатися!

Вони вдвох, Нестеренко та Ксана, взяли його під руки, хоч він сердився за таке піклування. Робітники, що стояли біля клюбу, через сутінки спершу не впізнали його, але потім, як він наблизився, підбігли до нього.

— Начальник! Начальник! — І цей вигук десятків голосів був такий дужий, що нарада на цей час перервалася, а голова, не догадуючись про причину галасу, підійшов до вікна.

— Тихше, будь ласка, хлопці! Заважаєте! — закричав він на натовп, що оточив Богуша.

Робітники, якби й чули, то не звернули б на це уваги. Вони тисли Богушеві руки і з криками „ура“ погойдали б його, якби їх не стримала лікарка. А бородатий росіянин, гармоніст, запально крикнув, посварившися на клюб:

— Тепер ти їм покажеш, начальнику!

— Начальник, якби й умер, то воскрес би такої хвилини! — сказав Коте.

Нестеренко насилу пробив дорогу Богушеві. Він сердився, відпихав руками від себе тих, що заважали їм проходити до дверей, лаявся, бо йому здавалося, що з секунди на секунду може закінчитися засідання.

Сам, без сторонньої допомоги, рівно тримаючися, Богуш увійшов до клюбу. Черговий промовець замовк, і всі повернулися до дверей. А він, не дійшовши до столу, страшний через свою блідість та густу чорну бороду, похмуро оглянув членів комісії, що всі мовчали.

— Хіба я перервав роботу? — хрипло спитав він.— Я не хочу заважати.

— Так це з приводу твоєї появи зчинився такий крик? — спитав голова і хитнув промовцеві, щоб той говорив далі. Але молодий інженер, хоч і спинився на півфразі, тепер відмовлявся від свого слова.

— Ми без тебе б тут управилися, — ніяково сказав голова управи. — Ти ж таки хворий!

— Про здоров'я потім! — сердито відповів Богуш.

Він наблизився до столу, сперся на стілець, якого йому підсунув хтось із інженерів, але й сам мовчав. Він чекав, поки йому не запропонують висловитися. Стомившися від переходу та цього нервового напруження, яке його охопило, він сів. Чиясь рука міцно стисла його руку. Богуш оглянувся набік і тільки тепер помітив біля себе секретаря окрпарткому Ванюшка.

— Ти ще не говорив? — спитав він уголос.

— Я слухаю, Богуше, — значуще відповів йому Ванюшко.

Усі почували себе ніяково, крім секретаря окрпарткому, що загадково посміхався. Більше ніхто не хотів висловлюватися, ніби Богуш одібрав дар мови в цих людей. Голова глянув у список і звернувся до Кренера

— Адольфе Борисовичу, ви ще щось хотіли сказати?

— Попередні товариші мою думку сказали!

Тоді голова повернувся до Богуша, що, не ховаючи свого роздратовання, з ненавистю дивився на Кренера.

— Ти поінформований?

— Здається, так,— посміхнувся Богуш.— Щось думки дуже скидаються на наслідки першої комісії.

— Ти помиляєшся! Усі згодні з твоїми проєктами. Але їх треба перевірити. В найближчому майбутньому Кара-Кугу в кілька разів інтенсивніше збільшить розвідчу роботу!

— Я зовсім не вимагав цього. По-мойому Нестеренко говорив про інше... В інтересах тресту не консервувати тут далі нафти. Треба братися до промислового видобування... Ти торік з пляном провалився, цього року станеться те саме, якщо ти не зробиш того, що від тебе залежить і чого вимагають від тебе робітники Кара-Кугу!

— Це моя справа!.. — Голова, невдоволено прикусивши край вуса, поглянув на годинника. Щось начальницьке почулося в його тоні.

— Не тільки твоя!.. Не додаючи нафти, ти зриваєш постачання тракторам, пароплавам, аероплянам...

— Я грамотний, прошу говорити по суті!

Богуш почав складати розкидані по столі зшитки з кошторисами. Він зовсім не думав повторювати того, що сказав уже Нестеренко. Це нічого нового не дало б. Він поклав домогтися ясної, недвозначної відповіді на свої запитання. Якщо його вимоги відкинуть, то він знайде собі дорогу далі, як і першого разу. Богуш був певний себе. Здавалося, він не питає, а обвинувачує, — його постать випросталася на ввесь зріст.

Його мозок за ці кілька хвилин зробив величезну роботу. Найсуперечніші місця він розбив на окремі пункти, про які ніяк не можна було говорити абстрактно, передбачаючи, що такі, як Кренер, його намагатимуться заплутати. Нестеренко сподівався, що Богуш зменшить цифри після його поразки, та, як виявилося, він мало знав свого друга.

Ледве Богуш сказав про цей новий спосіб роботи комісії, як Кренер, з думкою якого погодився голова, натякнув, що це несерйозно — так розв'язувати важливі справи.

— Зате ваша поведінка надто серйозна, — з притиском на останньому слові сказав Богуш. — Ви, громадянине, вважали, що поставити хрест на всіх вимогах наших, не розібравшися чи надто добре розібравшися в справах, — річ цілком можлива. Чого ж ви тепер ухиляєтесь?

— Безперечно, я де в чому помилився! — спокійно відповів інженер.

— Якщо ви так часто помиляєтесь, чому ви боїтеся вдруге це зробити?

Це скидалося на особисту образу, тим більше, що всі знали, як стали ворогами Богуш та Кренер. Ксана, що стояла біля дверей, підсунула й собі стільця. Вона сіла поруч Богуша і нишком, тихо, користаючи з нагоди, що ніхто не звертає уваги на її присутність біля столу, простягла під скатертину руку і схопила його п'ясть. Один цей дотик заспокоїв його.

— Мені не хочуть відповідати, бо відповісти ясно й просто—це значить погодитися зо мною! — Він сів, переконавшися, що й нова метода при такому ставленні членів комісії до справи не дасть бажаних наслідків.

— Важкувато, Яню! — прошепотів Нестеренко. — Мені не легше було!

— Я ще раз повторяю, що всі ці прекрасні проєкти потребують детального вивчання! — промовив Кренер, нудно позіхнувши, — він навіть не затулив рукою рота.

— А ти якої думки? — звернувся Богуш до голови управи.

— Наслідки залежатимуть від усієї комісії! — Цим голова натякнув, що, звертаючись до нього особисто в такій справі, Богуш ображає спеціялістів.

— Ти не маєш права так говорити! — Богуш знову закричав би, якби його вдруге не взяла за руку Ксана. — Одні з вас забули, а котрі, може, роблять це навмисне, що Кара-Кугу не Сурахани, не Бібі-Ейбат, навіть не Доссор!.. Ваші авторитети ведуть до того, щоб відтягти розвиток промислів на добрий рік... Чи не твоє право, голово, виправити помилку! Шановні члени комісії забули, що ми маємо дуже мало часу, що тільки влітку ми можемо підготувати матеріял, а осінь, зима, весна — пропащий час для нас, якщо вчасно не розглянути справи й відкласти її на розгляд численних комісій... Мине місяць, і ті, що не погоджуються зо мною, покладуть під сукно майбутнє промислів, бо вже, мовляв, не буде нагальної потреби... А на другий рік повториться те саме... А невже ми такі багаті на час, щоб викреслювати цілий рік? — І Богуш, який разом із спокоєм добув собі той переконливий тон, що його ніколи не бракувало Кренерові, поволі наступав на всю комісію. Вороги його проєктів через цей стратегічний хід мусіли здавати позицію за позицією.

— Давно б з цього, Яню, почати! — шепотів захоплено Нестеренко, що, слухаючи свого друга, дивувався, як це він не міг додуматися до такого простого доказу.

А Богуш, уже вирахувавши, що саме можна буде перевезти до осінніх штормів та бездоріжжя, — морем і суходолом, — радив комісію про плян початкових робіт.

— Це правильно! — зауважив голова.

Нагад про особливі умови Кара-Кугу розколов одностайність спеціялістів, і коли Кренер, не зважаючи на це, запропонував законсервувати покищо нафту, мовляв, до того, поки питання з транспортом буде остаточно розв'язане, з ним ніхто не погодився. Сам голова, що деякий час вагався, бо його спокушала можливість мати нові промисли і разом з тим лякав Кренер, якому він вірив більше, ніж самому собі, тепер став на Богушів бік.

— Прошу запам'ятати членів комісії, що тільки з каналом ми маємо право чекати, але й на морі роботи мусять початися з весни... Я не перечу, щоб на перевірку моїх даних трест викликав спеціяльну гідрографічну групу... Щодо іншого, то це треба розв'язати зараз!

Знову зникла втома в людей, уже ніхто не поглядав на годинника і не позіхав, знову забігали олівці по бльокнотах, ще раз Богушеві зошити забігали по руках. Ніхто не чув, як годинник з гирками та якимсь швайцарським краєвидом на циферблаті пробив дванадцяту годину. Кожному членові комісії вдруге довелося перевіряти Богушеві дані. Нестеренко, що злорадо стежив за Кренером, штовхав свого начальника, — інженер кусав губи і ніяк не міг примусити себе взятися до розрахунків.

— Авторитет на волосинці! — мало не вголос промовив Нестеренко. Неможлива не так давно і така близька тепер перемога сповнювала його нестримною радістю.

Минула година, потім ще півгодини, а голова, якого сонний настрій покинув, як і інших, не осмілювався підводити остаточних висновків, бо бачив, що члени комісії ще не кінчили роботи. Тільки тепер інженери могли оцінити як слід величезну Богушеву роботу, і їхні вигуки здивування та захоплення під час пильного вивчання кошторисів та проєктів були приємніші авторові за тисячу похвальних слів. У клюбі було тихо. Всі посхилялися над паперами. Часом, коли якийсь член комісії гаразд не розбирав чогось, Богуш, щасливий із такої уваги, пошепки, щоб не заважати іншим, пояснював те місце. І надворі стало тихше, — можна було подумати, що робітники через пізній час порозходилися спати, якби раз-у-раз якась голова несподівано не виринала з темряви, заглядаючи у вікно.

— Яню! — тихо обізвалася до Богуша Ксана, — уже пізно.

Він погладив під столом її руку, відмовившися йти до лікарні, поки не закінчиться засідання.

— Я зайду за півгодини. Навідаюся до хворих і знову буду тут! — Вона встала і, спинивши погляд на Кремньову, який відразу підвів голову, ніби відчув доторк, сказала вголос: — Можна вас, товаришу Кремньов, на кілька хвилин?

Усі, навіть Кренер, що останні години був дуже похмурий, посміхнулися. Цей голос увірвався в ділову атмосферу з іншого світу, і якби це говорила не вона, а хтось інший, то багато б хто скривився. Секретар окрпарткому поглянув з лу-

кавою посмішкою спочатку на Богуша, а потім на Кремньова. Як не ховав Кремньов свого хвилювання, свого радісного збентеження, його всі помітили. Хоч він і намагався бути байдужим і спокійним, але його рухи були такі поквапливі, що Нестеренко не раз себе сіпав за вуса, щоб не зареготати.

Опинившися надворі, Кремньов уже не здолав затамувати своєї радости.

— Я каюся, Ксано!.. Сьогодні я повівся нечесно... Добре, що хоч мені стає сміливости признатися в цім.

— Смішно через дурниці бути ворогами, — відповіла жінка. Вона міцно стисла Кремньову руку і не випускала її, щоб він одразу не пішов від неї.

— Я ніколи не був і, мабуть, не буду вам ворогом. Ви це знаєте і можете вимагати від мене чого вам заманеться! — Він сказав це щиро, сміливо й відверто, глянувши у вічі Ксані. Але в його тоні почулося і інше — натяк на проникливість. Він знав, навіщо його покликано і про віщо з ним розмовлятимуть.

— Чому, — почала несміливо Ксана, — ваш виступ так суперечить тому, що досі я чула від вас про Кара-Кугу?

— Можете мені повірити, що на це запитання дуже важко дати відповідь. Я не маю права казати, що вчинив це несвідомо.

— Значить навмисне?

Він мовчки опустив голову.

— Я, Кремньов, зроблю собі велику честь, виставивши себе за причину. Але як вам не сором, заносите особисте до такої справи!.. Ваше слово так багато важило!..— і тихо, так тихо, що

Кремньов швидше догадався, ніж розібрав, спитала: — Ви ревнуєте?.. Я завжди співчувала цим людям, що нездужають на таку хворобу. Ви не вийняток! Як не важко бути в такій ситуації чоловікові та жінці друзями, але я пропоную вам свою дружбу.

Кремньов засміявся. Сміх вийшов зовсім не веселий, бо в ньому чулося багато болю.

— Але за це... доказуйте ж, Ксано... вимагаєте плати!

— Ніколи нічого не робиться дурно!

— Я мушу зректися свого виступу, ба не тільки зректися, а й стати за Богуша!

— Спасибі, що ви звільнили мене від неприємности пояснювати вам свою просьбу, — вона не сказала „вимогу“, і її прекрасно розумів Кремньов. — Але своїм зреченням ви, мабуть, нашкодите собі? — Їй ніби жаль стало після такої жертовної готовости Кремньова.

— Не клопочіться цим, Ксано... Я й без вашої просьби думав це зробити. Якийсь вихід знайдеться, бо вдруге я буду щиріший, ніж уперше.

Вона стисла йому руку, і він пішов назад до клюбу. Його зустріли жартами, від яких кусав губи Богуш. І тепер на свого начальника Кремньов дивився з перевагою, ніби подолав його в якійсь небезпечній боротьбі. Нестеренко, який стежив більше за Богушем, ніж за обговореннями, що щойно вдруге почалися, побачив, як той зблід, як знесилено опустилися йому плечі. Коли Богуш зліг на стіл, він торкнув його за руку.

— Може, одвести, Яню?

Секретар окрпарткому, почувши ці слова, і собі обізвався до Богуша:

— Іди, йди, Яню! Тепер усе ясно, і навіть я справлюся за тебе!

— А ти не вірив? — Він устав і, спираючися на Нестеренка, пішов до дверей.

Обговорення точилося своїм порядком.

Перший виступив інженер, що досі мовчав,— він був наймолодший між членами комісії. Почувши його, Кренер ще дужче спохмурів. Цей інженер насмілився піти наперекір авторитетам. Але після короткого слова секретаря окрпарткому і інші підтримали свого молодого товариша. Дехто з них, що першого разу не виступав, пояснював тепер свою мовчанку незгодою з шановним Кренером.

Менше й менше зоставалося прихильників у спеціяліста, який сам не наважувався брати собі слова і боронити свою думку при такій ситуації. Через те, що погляди багатьох членів комісії змінилися після детального вивчання Богушевих проєктів і Богушевих пояснень, мало хто здивувався з виступу Кремньова. І коли Кренер, що добре запам'ятав перші слова цього інженера, який не абияк його підтримав, бо до думок Кремньова дуже уважно прислухалися, нагадав недавній його виступ, голова управи сам відповів:

— Що ж тут дивного?.. Хіба я сам не став іншої думки після того, як прийшов Богуш? — Я, от, признатися, теж міркував інакше!

— А вашу думку, товаришу Кренере, дозволите записати?.. Ви не згодні з іншими? — спитав секретар окрпарткому.

— Так! — відповів спеціяліст, але це він чогось зробив неохоче.

Тільки сам Нестеренко не міг зрозуміти поведінки Кремньова, до якого зараз почував більше симпатії, ніж будь-коли.

„Як це так?“ думав старий, задумливо креслячи олівцем папір у бльокноті. „Заперечував усе, а тепер не поступається ні в одному пункті і навіть мене перевершив!“ І він не без підстави, з настирливою цікавістю та впертістю, властивою тільки жінкам, намагався уявити собі розмову лікарки з інженером.

Вийшовши з лікарні, Богуш відмовився від відпустки. Зоставалося тільки півтора місяця до справжньої осени, коли не можна було б мати автосполучення. Трест, щоб надолужити, тепер надсилав цілі валки машин, навантажених будівельним матеріялом. „Інженер Ранек“ привіз кілька сот робітників, які покищо жили в казакських кізі, порозпинаних за будинками колонії.

Теслярі відразу після свого приїзду взялися до роботи. Їхня присутність внесла новий настрій: веселіше стало в Кара-Кугу, коли задеренчали пилки та застукотіли сокири, а пісок серед двору, де працювали пилярі, вкрився тирсою та шелестливими стружками.

На обрії хутко росли нові дев'ять вишок. Їхня снасть щодня вищала. Коли будівництво їх кінчилося, Нестеренкові стало так багато роботи, що він і їв, і ночував біля майбутніх щілин, не навідуючися цілими днями до колонії, наче жив за десятки кілометрів.

Робітники під його керівництвом та доглядом Кремньова почали монтувати мотори біля вишок. Це була надзвичайно складна робота: рушії мали нову конструкцію, з якою за свою довголітню практику вперше стикався Нестеренко, а рисунків не було. Ніч-у-ніч старий робив розмітки. Його так захопила ця праця, що він забув і про Богушеве та Ксанине існування, і про свої прикрості.

Тільки десь удосвіта, вийшовши з буди, де влаштував собі конторку з столом до рисування, лігши на дошках та вкрившися кожухом, щоб використати на сон свій недовгий відпочинок, він з болем у грудях згадував свій вчинок на нараді комісії, який і сам тепер вважав за хуліганський. Його страх перед наслідками змішувався з обуренням на Кренера, що своїм ставленням викликав у нього таку реакцію. Йому не так досадно було б, якби на місці Кренера був Кремньов чи хтось інший.

Через два тижні після прибуття частин рушіїв, запакованих у ящики з німецькими написами, до колонії від тресту надійшла телеграма, якою категорично заборонялося складати машини до приїзду німецьких спеціялістів-монтерів. Вона стурбувала Богуша, тим більше, що він знав про велику ціну цих моторів.

— Це ви, Кремньов, дозволили монтувати? — спитав він в інженера.

— Я! Бо заборони ж не було.

— Багато машин зібрано?

— Здається, сьогодні п'яту почали, принаймні вчора механік при мені закінчував четверту.

— Треба негайно припинити роботу!

— Я протестую. Машини змонтовані правильно. Ми це можемо зараз перевірити, і якщо це так,

надіслати на відповідь іншу телеграму, щоб німецькі монтери і не їхали сюди!

Коли з ними авто приїхало до вишок, Нестеренко, увесь з голови до п'ят замащений мазутом та мастилом, з великою неохотою покинув свою роботу. Він витер об свою брудну сорочку чорне спітніле обличчя і підійшов до Богуша.

— Навіщо ти мене гукав? Мені кожна хвилина дорога!

Начальник замість відповіді показав йому телеграму. Зблідши, перелякано шукаючи своїх окулярів по всіх кишенях, Нестеренко взяв папірець. Своєю ніяковістю він нагнав страху й на Кремньова, бо той відразу подумав, що з установлянням рушіїв щось негаразд. Але причину своєї боязні знав тільки старий. Він був переконаний, що його викликають до КК. Нарешті окуляри знайшлися, але Нестеренко тримав їх у руці і, здавалося, зовсім не збирався читати. Простоявши якийсь час так розгублено перед товаришами, він раптом простяг руку з папером Богушеві.

— На тобі! Їйбогу, не поїду!

— Куди ти не поїдеш? — зареготав Богуш.— Ти що? Здурів біля своїх рушіїв чи що?

— А що ж це за телеграма? — спитав, уже трохи веселіше, старий і цього разу наважився читати. І ледве він дійшов до середини тексту, як засміявся. Його живіт мало не розривав вузької сорочки, принаймні, від старого потертого паска пряжка впала додолу.

Тоді посміхнувся і Кремньов.

— Що ж тут смішного? — спитав Богуш.

— Усе, Яню! Їйбогу, все. Вони думають, що святі горшки ліплять! Та в мене рушії цок-цок, як годинник!

— А ти їх випробовував?

— Сам побачиш!.. Ну й сміха! — І Нестеренко ще дужче зареготав. — Подумати тільки, як не вірять нашому братові! Та чи мало я їх бачив на своєму віку? Та чи мене залякаєш новим удосконаленням чи новою маркою?.. От, історія!.. Понавозили тих німців і панькаються з ними...

— Хто це панькається з ними? — невдоволено спитав Богуш.

— Та ми ж сами!.. Чи ти не бачив, як ходять вони, як кирпу свою гнуть?.. І ми не ми, і я не я, як сказав наш... Та що там говорити! Усякі молокососи поодгодовували собі тут шиї, як у буйволів... Просвіщать їх покликали!.. І дивляться так, ніби кажуть: „русіше швайне!". Знаємо їх!

— Та відкіля ти їх знаєш?

— З Баку, голубе!.. Стикнувся там з одним, а він, слово чести, і в п'яти не годиться товаришу Кремньову... Правда, то, здається, був американець, та це один біс!.. Цікаво було б побачити того спеціяліста, що повчив би мене монтувати!

— Годі балакати! Перевірмо лишень!

— О, Яню, я цього не боюся! Давно вже хотілося похвастатися перед тобою!

Механік наказав пустити першого рушія, змонтованого десять днів тому. Він працював справді, як годинник, не чулося ніяких перебоїв, ніякого шарудіння, що свідчило б про тертя чи неправильну уставу.

Нестеренко блаженствував. Він так прислухався до роботи машин, ніби чув прекрасну чарівну музику.

— Ну, що, Яню? — гордо говорив він. — От хотілося б, щоб той шмаркач був тут!.. Я б йому втер носа!

— Та при чому той сердешний німець? — крізь сміх спитав Богуш. — За віщо ти його так лаєш?.. Йому платять гроші, він і монтує!

— Хай монтує в себе дома! — із серцем сказав Нестеренко. — У них там безробіття, інженер за щастя вважає, коли йому пощастить де стати за техніка, а тут усякий технік — мало не професор!.. Не люблю їх... Хай би монтували в себе краще революцію!

Після проби, що виявила бездоганну уставу рушіїв, Богуш, покинувши Кремньова біля вишки, пішов до авта. За ним поплентався Нестеренко. Він мовчав, і видно було, що його голова чимсь заклопотана. Він уже не сміявся.

— Чого ти, старий, раптом, зажурився? — спочутливо спитав у нього Богуш.

— Ох, є чого, Яню! — І Нестеренко зідхнув. Потім, раптом узявши його за руку, тихо, з надією, сказав: — Як по-твойому, Яню? На це зважать, от, на те, що я рушії змонтував, коли розглядатимуть мою справу?.. Все ж таки це, мабуть, дещо важить...

— Ну, й боягуз же з тебе!

Богуш сів у машину, а старий довго стояв замислений на місці. Потім він важко зідхнув і рушив назад до вишки.

Він недаремно передчував, що його сиву голову спіткає нещастя, недаремно йому боляче нило серце, коли думка доходила до КК. Не минуло й трьох днів, як Коте, йдучи на зміну, заніс окружну газету, де зовсім не на користь старому згадувалося про його вчинок. Його там корили й соромили як члена партії.

„Та це покищо!" думав Нестеренко. „А що буде далі?.. Той же одгодований чорт", інакше

в думці він не називав Кренера, „силу має... Він наробить шелесту!..“ І його очі сумно заморгали крізь окуляри, спинившися на страшному слові „спецоїдство“. „От, нещастя!“ І щоб знайти десь розраду, звернувся до Кремньова:

— Ну, скажіть, товаришу інженере, який з мене спецоїд?

Кремньов посміхався. Він ніяк не міг зрозуміти турбот та переживань Нестеренкових.

— Чого вам боятися? — питав він. — Ну, викинуть з партії, ну, зостанетеся механіком... Хіба позапартійним жити не можна?

Старий ображався від таких слів і сердився:

— Та замовкніть!.. Що ви кажете!.. От, господи! — І хитав докірливо головою.

Ще гірше почув себе Нестеренко, коли надійшов той день, якого він так боявся. Секретар осередку повідомив його про виклик до КК. У повістці нічого більше не було, крім вимоги його приїзду призначеного дня.

Довго старий збирався в дорогу: він то складав речі, то знову розпаковував чемодан. Він скаржився Ксані на несправедливість людську і лаяв усіх спеців на світі.

— Не поїду! — остаточно поклав він, хоч машина чекала його.

І Нестеренко не поїхав би, якби того дня не треба було вирушати до управи тресту й Богушеві.

— Куди ти не поїдеш? — спитав суворо начальник.

— До КК!

— Сідай зараз! Ніколи чекати!

— Та їдь, Яню, сам! — стомлено промовив старий. — Хай як хочуть, так і вирішують без мене!

— Ти здурів?! — гримнув на нього Богуш, і від цього крику Нестеренко ще дужче знітився. — Чи ти не партієць? Боягузе нещасний! Сідай! — Він схопив механіка за руку і силоміць посадив його біля себе, давши шоферові знак рушати. — Ну, скажи, чого тобі боятися?.. Що ти сказав зайве?.. А може ще й не зайве!.. Останні чутки ходять, що в нашому тресті не все гаразд!..

— Та що ти кажеш? — схвильовано скрикнув Нестеренко.

— От, приїдемо, взнаємо!

— Та це чутки, — сумно промовив старий. — Якби не вони, прокляті, то я б і не зробив нічого...

— Ти гірший від баби!

— Добре тобі балакати!.. А, от, мені як там говорити. Мені і язика з переляку до піднебіння затягне!

— Та в тебе він такий, що й там розв'яжеться!

Ці друзі їхали, — один, як у бій, в якому він буде переможець, а другий, як у полон на тортури. Нестеренко сидів на машині, згорбившись, наче дрімав, і ввесь поринув у свої невеселі думки. Сьогодні його навіть не цікавила Богушева справа і здавалася йому незначною маленькою дрібницею проти його. Що з того, що трест почав споруджувати зовсім не такі будинки, які сподівався мати в Кара-Кугу Богуш? Хіба це йому допоможе зостатися в партії?.. Усе, що не торкалося КК, не хвилювало Нестеренка.

Настрій старого був такий, що коли вони через півтори доби прибули до міста, кинувши нашвидку в готелі свої чемодани, Богуш сам довів свого друга до КК.

— Слухай, Яню, — сказав Нестеренко, коли його начальник виходив з будинку. — Може б ти побалакав з Ванюшком абощо... Все таки ти впливова людина, старий товариш із ним...

— Не хочу втручатися не в своє діло... Якщо спитають, дам гарну характеристику... Та ти не журися! Дурниці це все!.. Мені дивно, що ти береш до серця такі дрібниці!.. В усім винувата твоя фантазія!

— Не фантазія, Яню, а язик мій! — гірко сказав Нестеренко. — Якби не він, хіба б я був тут!

Тільки впевнившися, що Нестеренко не втече з КК, Богуш попростував до управи тресту. Його неприязно зустріли там. Йому ніхто нічого не говорив, але в шепоті, в поглядах, у стурбованості почувалося, що тут щось сталося.

У Богуша не було часу зважати на це, і, ввійшовши до кабінету голови, він відразу заговорив про діло.

Видно було, що його візита не подобалася голові. Цей чоловік слухав дуже неуважно, а потім, дібравши, нарешті, чого вимагає начальник Кара-Кугу, сердито гримнув:

— Нічого я не можу дати!.. Не займай хоч ти мене!

— З чого це ти такий?

— Стане з чого!.. Чортовина!.. Та чи ти прикидаєшся? Чи ти справді нічого не чув?

— Та я щойно приїхав!

— Шкідництво викрито, і мені від цього не поздоровиться.

— Шкідництво? — скрикнув Богуш. — Це твої специ?.. Кренер?

— Авжеж. Працював з ними три роки, вірив їм, як своїм, а на ділі сталося отаке! Будь вони

прокляті!.. А в чім моя вина? Не віритимеш їм, стежитимеш за кожним їхнім кроком, — образяться, гонору їм не бракує, та й спецоїдство можуть пришити, а віриш, — от, що виходить!

— А старий, брат, правильно сказав. Не на тих орієнтувався!

— Ат, — зморщився голова. — Усі тепер розумні!.. А чому досі мовчали ті, на кого, по-твойому, треба було орієнтуватися?.. Чом вони не говорили, що Кренер розгортає ті промисли, які своїм дебетом зривають пляни, і консервує ті, де нафти хто-зна скільки!

— Вони й говорили, — безжалісно сказав Богуш, — та хіба ти міг почути крізь мур своїх спеців?.. Згадай лишень історію з Кара-Кугу!

— Тепер усі візьмуться до мене! — Голова сердито, вороже поглянув на Богуша. — Хай тебе призначать на моє місце, — побачиш тоді!

— Я й сам не піду! У мене клопоту з Кара-Кугу стане! — І він, бачачи, який роздратований голова, більше вже не говорив про це, а почав розмову про свою справу. Та той і слухати його не хотів.

— Годі! — скрикнув він. — Нічого більше не дам! Ні копійки!.. Ти й так обчистив трест! Через тебе ми не маємо будівельних матеріялів для розвідок, а там вони потрібні не менше, ніж тобі! Поки я голова, я не збільшу тобі бюджету!

— То ще побачимо! — сердито сказав Богуш на прощання.

Боячися, що не застане в окрпарткомі Ванюшка, він попросив у заступника голови машину і відразу поїхав. На щастя, ще була тільки третя година. У приймальні стояло кілька одвідувачів, та

Богуш обминув чергу і без доповіді ввійшов до секретаря.

— Та й скорий ти який... Допіру був у тресті, а за п'ять хвилин у мене! — Ванюшко простяг руку і підсунув гостеві крісло.

— А ти відкіля знаєш? — здивовано спитав Богуш.

— Телефоном розмовляв.

— З головою? — І ця звістка, і те, що Ванюшко зустрів його сміхом, розсердило Богуша. — Справа серйозна, а ти регочеш? — похмуро сказав він.

— Скарги бувають усякі!

— Я ніколи не скаржуся, а вимагаю!

— Цього разу, Яню, твої вимоги безпідставні, — вже цілком серйозно сказав Ванюшко. — Справу твою я добре знаю. Її не варт підтримувати. Так і знай, хоч балакай зі мною, хоч ні, нічого не зміниться.

— Голова заґітував? — Богуш насмішкувато подивився на секретаря.

— Він має рацію, а ти лишень вертайся до Кара-Кугу!

— Та ти серйозно? — Богуш сердито, з таким виглядом, ніби мав когось ударити, відсунув від себе важко преспап'є. — Я до чужих справ не втручаюся, але коли безгосподарність відбивається на моїй ділянці, тоді пробачте! — Він говорив таким тоном, що Ванюшко змушений був сказати:

— Та ти з ким розмовляєш? З ворогом чи що?

— А чому ти підтримуєш тих, що неправильно хазяїнують.

— Кажи, кажи далі! — сердито сказав секретар.

— Мені становлять не бараки, а коробки, і я мушу мовчати! Треба ж зважати й на клімат. Те, що в одних обставинах гарне, ні к бісу не годиться в Кара-Кугу!

— Годі, Богуше, — стомлено промовив секретар. — Твоє Кара-Кугу запаморочило тобі голову! Ти необ'єктивний, поза ним ти нічого не бачиш! А хіба твої майбутні, — він так сказав це слово, що Богуш скривився, — промисли одні в державі, у треста?.. Треба ж мати якусь пропорцію!

— На ці бараки дурно викидають гроші! Другої зими буран ущент їх рознесе!

— Ну, що ж, хай розносить... А там ми зробимося багатші і збудуємо в Кара-Кугу справжні будинки...

Богуш щосили барабанив пальцями по столі. Цієї відмови він ніколи не сподівався, — вона його вразила. Бачачи це, Ванюшко лагідніше сказав:

— Це ж, Богуше, тільки видається безгосподарністю! Виходить, що першого разу ніби дурно викидаються гроші, та це зовсім не так. Державі треба якось обкручуватися. Зрозумів?

— Що я, дитина чи що? — Ці пояснення Богуша дратували.

— Мине рік, другий, Яню, тоді надолужимо. А ти називаєш цей прекрасний спосіб безгосподарністю!

— Довго, мабуть, розмовляв з тобою телефоном голова? — з насмішкою сказав начальник Кара-Кугу.

— Що ж... Я з ним згоден!

— Навіщо ж тоді трест почав капітальне будівництво, де, за всіма ознаками, його зовсім не треба!

— Оце правильно! Тільки він уже припинив його. До цього добралися певні органи!

— Добралися! — глузливо посміхнувся Богуш. — Давно пора!

Вони так і попрощалися, не переконавши один одного. Богуш вийшов сердитий з окрпарткому. Йому завжди було важко визнавати себе за неправого, а особливо цього разу. Цілу дорогу від установи до готелю він намагався добрати якогось способу, що вплинув би на управу тресту. Та в кого шукати підтримки, якщо й Ванюшко відмовляється допомагати?

Він так задумався, що проминув навіть готель на добрий квартал. Вернувшись назад, він у самих дверях зустрів свого шофера.

Якби Богуш був уважніший, то спостеріг би, що цей чоловік намагається уникнути балачки з ним і удати, що не помітив свого начальника. Та Богуш упізнав його.

— Ти з номера? — спитав він.

— Еге, — чогось закашлявшися й затуливши рукою рота, відповів шофер. Йому надміру блищали очі.

— Нестеренко вдома?

Шофер тільки кивнув головою.

— Лагодь машину! Поїдемо назад!

— Вона трохи несправна! — І цим разом Богуш почув горілчаний дух. Він підозріло поглянув на шофера, але цей чоловік так відверто дивився йому у вічі, що начальник переніс свою зневагу на швайцара, який стояв поруч.

— Авто ж у дорозі, здається, було справне!

— Та там дрібниці!.. Години за три можна буде їхати!

Богуш не оглянувся і не бачив, як подрочився шофер, вийшовши на тротуар.

Ще з коридору почувся хрипкий старечий голос, що співав якоїсь української пісні.

— Ого, — подумав Богуш, — Нестеренко співає! Виходить, його справі більше пощастило,

ніж моїй, — і відчинив двері, що були незамкнені. Старий сидів на стільці і, підспівуючи, чудно жестикулював руками. На столі стояло дві пляшки, одна порожня, а друга недопита до половини; біля них на папері лежали обгризені кістки з тарані і дві одкриті консервні коробки. Чарок теж було дві, і тепер Богуш уже знав, чого шофер затуляв рукою рота.

— Це що? — сердито спитав він, сердито спинивши на старому свій погляд. Але механік не почув себе гірше від цього. Навпаки, не перестаючи співати, він швиденько виполоскав горілкою чарку, і налив її до вінець.

— Пий, Яню!.. За моє здоров'я пий!

Коли Богуш, дужче й дужче хмарніючи, вилаявся, він сам перехилив чарку.

— Запорожці, брат, і сами могли пити!

— Ти похожий на них! — Богуш рішуче підійшов до столу й відразу вилив в умивальник решту горілки.

Старий дуже скоро сп'янів. Він нікого не помічав і балакав сам із собою. Тоді в Богуша зникла та відраза, що з'явилася попервах. Хіба не можна простити такої дурниці хорошому товаришеві? Та чи сам він не пив з капітаном? Тільки він робив це хитріше й не так відверто, щоб хтось помічав... Начальник з любов'ю та товариською дбайливістю роздяг старого і відніс його безпорадне тіло на ліжко.

Гнівався він на Нестеренка тільки через те, що його витівка затримала їхній від'їзд. Йому самому хотілося якомога скоріше рушати назад, бо Богуш за ці два дні скучив за Ксаною. Згадка про неї примусила його почервоніти з сорому, але разом з тим викликала безліч таких думок, у яких би він не признався навіть Нестеренкові.

Увечері, коли вже почало поночіти, механік прокинувся. Він довго не наважувався дивитися в очі товаришеві.

— Совість мучить?—насмішкувато питав Богуш.

— Ех, Яню, Яню, — відповів старий. — Вийшло воно неждано й негадано!

— Це що, через КК?

— Атож!

— Ну, викинули з партії?

— Мене викинуть! — І старий з пихою випростався. — Старого робітника, пролетаря та викидати?

— А чим же кінчилося?

— Спитали, відкіля в мене з'явилося підозріння на Кренера.

— Без тебе не могли обійтися!

Нестеренко трохи образився, бо він не абияк гордував після того, як забрав собі в голову, що його думці надають такої ваги. І він, забувши своє боягузтво, оповів мало не сто варіянтів прийому його в голови КК.

Уночі вони вирушили. Шофер був міцніший за механіка і вів машину справно. Коли до Кара-Кугу зоставалося десятків з чотири кілометрів, Нестеренко сам знову забалакав про свою пиятику.

— От, скільки не зарікався, Яню, а як трапиться яка радість,— так і хочеться задурманити собі голову! А вона в мене така проклятуща, що й завтра болітиме цілий день... Із незвички, два роки не коштував...

— Запорожець! — посміхнувся Богуш.

Та старий вів до іншого. Йому треба було мати запоруку від свого начальника, що він нічого не скаже Ксані Михайлівні.

— Перед тобою не так соромно, як перед нею! — сказав механік, і цьому вірив Богуш.

Технік, зовсім молодий хлопець, у якого, здавалося, бритва жадного разу не торкнулася щік, за два дні до терміну закінчив будівництво трьох двоповерхових довгих бараків, що їх треба було на зиму поставити в Кара-Кугу. Не зважаючи на свою молодість, він з перших днів зажив авторитету в робітників, і всі про нього говорили, і бриґадири, і його безпосередні помічники, що він знає своє діло.

Ще на початку будівництва Богуш помічав, що технік хоче з ним поговорити. Та несміливість, ця нерозлучна подруга молодости, примушувала його починати завжди з таких речей, що мало стосувалися діла. Хлопець затинався і остаточно розгублювався, коли зустрічав сердиті начальникові очі. Кінець-кінцем, Богуш, щоб не бачити обридлого йому техніка, став обминати його. Він по-свойому тлумачив його поведінку. Якій сторонній людині, що тимчасово попадає до Кара-Кугу, тут не нудно? І цьому технікові через музику та розмови й сміх, що лунає вечорами з Ксаниної кімнати, погано спиться ночами. Товариство сезонників його не задовольняє, і він намагається ввійти в коло лікарки.

Богуш був певний своєї думки і звернув Ксанину увагу на цього молодика. Вона, що глибоко переживала велику свою радість, близько до серця прийняла ці слова і того ж вечора, коли

теслярі припинили роботу, запросила до свого товариства техніка.

Хлопець подякував за таку ласку і відмовився. Видно було, що він стомлений, бо відразу пішов спати.

— Хоче, щоб ще раз попросили! — сказав тоді Богуш.

Він не терпів техніка. На його думку, бараки попсували ввесь краєвид Кара-Кугу, а проєктував і будував їх цей хлопець. Казакам-чорноробам, що за своє життя бачили тільки кізі та саманні хліви без дахів на кстау, ці нові спорудження видавалися розкішними казковими палацами, — але хіба такими їх уявляв Богуш? Ці бараки були гірші за старі будинки в Кара-Кугу. Він усю вину звертав на техніка, хоч той тільки виконав доручення, бож не від нього залежало добирати типи будівель.

При своїй гарячій вдачі Богуш насилу витримав ту годину, коли йому, разом із пожежною комісією, довелося приймати збудовані бараки. Та й то він раз-у-раз говорив такі речі і так уїдливо глузував з керівника будівельної групи, що технік змушений був сказати:

— Та при чому ж тут я, начальнику?

— Чи не ви будували?.. А кого будуть лаяти, коли взимку крізь ці тонкі стіни бурани повидувають усе тепло, — вас чи мене?.. А як дахи позлітають? — І Богуш прискіпувався до кожного дефекту і просив занести всі свої думки до акту.

Коли вони оглянули останній будинок, у якім, як і в інших, Богуш знайшов єдину приємну річ — пахощі стривоженої гемблями сосни, що подекуди повипускала живицю, технік відстав від пожежників.

— Ох, як мені важко було будувати, начальнику, ці бараки!

— Чого це? — Богуш байдуже подивився на хлопця.

— Не через робочу силу — вона прекрасна, — а через те, що стільки дурно дерева викидається. Подумати тільки, що його привозять за півтори тисячі кілометрів, з яких чотири сотні припадає на верблюдів та автомобілі. І хоч би виходило що путнє. А то справді якісь нікчемні коробки...

— Від вашого співчуття вони не покращають!

— Але вони були б багато кращі і навіть дешевші, в усякому разі не дорожчі, якби в нашому будівельному тресті звернули увагу на мою пропозицію... Вона вже півтора роки лежить там... і мені вже обридло питати про неї.

— Що ж то за пропозиція така? — недовірливо спитав Богуш, ніяк не можучи зрозуміти, що хоче сказати технік.

Хлопець з докором подивився на начальника.

— Ось бачте, і ви так, як усі... А правду кажучи, я тільки на вашу підтримку й сподівався. Ви не менше мене зацікавлені в тім, щоб розглянули мою пропозицію і дали, нарешті, позитивну відповідь... В усьому винувата моя молодість, хоч я й не такий молодий, як здаюся... Якби це запропонував якийсь старий інженер, то за нього відразу б схопилися, а коли це йде від мене, то всі починають глузувати...

— Та яка ж ваша пропозиція? — нетерпляче спитав Богуш, якому обридло слухати ці скарги.

— Брикети!.. Зважаючи на місцеві умови та дорожнечу на дерево, яке хто-зна відкіля доводиться возити, я запропонував споруджувати будинки з брикетів...

— З брикетів? — тихо, з недомислом і розчаровано промовив Богуш. Чуючи щирість у хлопцевому голосі, він сподівався взнати справді щось дільне, але це слово розвіяло й ту крихту довіри, що з'явилася була в нього.

— Так, брикети! — посміхнувся технік. — Це справа не нова. У Швеції, Данії також давно вже вживають цього матеріялу...

— Там із соломи, по-мойому, їх роблять! — Богуш, думаючи, що технік запропонував своєму трестові використати для брикетів теж солому, вже не дивувався, що його пропозиція лежить стільки часу без будь-яких наслідків. Транспортування її обійшлося б у кілька разів дорожче, ніж дерева.

— Але ми могли б їх робити з очерету!

— Що? — у Богушевих очах промайнула радість.

— Ви ж знаєте, які величезні запаси очерету в нашій надморській смузі... Його б стало на багато великих міст, а не тільки на будинки для промислів. На жаль, я не знаю, чи де пробували робити з очерету брикети. Але будинки з них коштували б дуже дешево. Можете повірити мені на слово! Я не раз робив підрахунки. І будівлі були б багато кращі, вигідніші, красивіші, ніж оці. Тоді б і будівельного матеріялу ніхто не жалів, бо дерево, цегла та бетон ішли б тільки на основу.

— І цієї пропозиції досі не розглянули? — скрикнув Богуш, що ввесь час уважно слухав тепер техніка.

— Можливо, її і розглядали. Не знаю. Але не надавали їй серйозного значення. Один інженер, який добре до мене ставиться, казав, що не

тільки в нас, а й за кордоном немає машин для продукування брикетів з очерету. Алеж можна купити ті, що виробляють солом'яні! Це дешеві машини, вони коштують зовсім недорого. У них, мабуть, звичайна конструкція пресів. А якби виявилося, що вони не годяться для очерету, то хіба в нас мало конструкторів, що з охотою переробили б їх? Це все обійшлося б копійки!

— Невже й там те, що в нашому тресті? — про себе сказав Богуш, але технік заперечливо захитав головою.

— О, ні! Тут має вагу договір із „Союзлісом". Якщо почати будувати з брикетів будинки, то будуть великі лишки дерева, доведеться платити неустойку...

— Дурниці!.. „Союзліс" і так не додає дерева... Він з охотою зменшив би своє постачання!

Схилившися над луткою, вони почали писати цифри на недавно виструганій дошці. Богуша цікавило заощадження, яке міг дати новий будівельний матеріял. І завдяки допомозі техніка, що знав усі підрахунки напам'ять, він сам нічого не лічив, а тільки запитував. Виходили такі цифри, що він, не ймучи віри такому заощадженню, кілька разів перевірив їх.

— Із тим бюджетом, який ви маєте, можна збудувати вдвоє більше, ніж запроєктовано, і до того ж прекрасних будинків!

Знадвору почулися гудки автомобіля, що мав одвозити техніка та його помічників.

— Мені пора!

— Почекайте, поки я вам принесу листа!

Технік пішов збиратися, а Богуш, щоб не затримувати і так пізнього від'їзду, подався до секретаря осередку.

Хвилин за п'ять він вийшов разом з ним на подвір'я.

— Як тільки приїдете до міста, — сказав він, підійшовши до техніка, що був уже в автомобілі, — негайно йдіть до окружного партійного комітету, до секретаря Ванюшка. Вашій справі пощастить. Майбутнього року ви будуватимете тут будинки з своїх брикетів!

— Якби то!

— Більше активности! Робіть усе можливе, щоб дійти свого. Ви і матеріяльно зацікавлені... А я теж не спатиму!

— До весни!

Технік простяг руку, і машина зірвалася з місця.

Багато чого сказало це слово Богушеві та секретареві. Вони, що досі не помічали, як минає час, як настає нова пора року, зажурено й сумно оглянулися.

Уже була справжня осінь, коли десь далеко відціля, де росте багато дерева і де влітку зелена земля, додолу спадає червоне, брунатне різнобарвне змертвіле листя, коли в'яне вогка трава, а в повітрі, тихішому, ніж штиль на морі, плавають шовкові нитки та клубочки бабиного літа. А тут вона майже ні на чому не позначилася: усе таке, як і раніше, пісок не змінив свого кольору, трава біля ріки та затоки вигоріла ще на початку червня, небо однаково сухе та жовто-сіре, як і на весні, як і влітку. І тільки через тиждень-другий підуть дощі, яких мало не за півроку тут не випадало жадного; вони утворять неоглядні болота в низьких балках, надмуть річки, що раптом понесуть каламутну воду до моря, до якого вони дістаються тільки в такий час. Аж поки не випаде сніг, дороги пропадуть,

жаден автомобіль не проб'ється крізь калюжі, ріки та озера, і тільки в крайньому разі із Кзил-Су надішлють якогось казака верхи на верблюді, що зуміє дістатися до Кара-Кугу. Море, що вже й зараз трохи змінило свої барви, — з літніх легких та прозорих на сірі, олов'яні, важкі, — вкриватиме кожного дня з настирливою точністю свої хвилі холодними білими кучерявими, як бавовна, гребенями. Почнуться шторми. Від їхнього безперестанного гудіння болітиме голова і погано спатиметься ночами. А „Інженер Ранек", аж поки не розтане крига, стоятиме в порту, де за зиму залатають, пофарбують, оновлять його старе тіло.

Вони обидва думали про одне.

— Чи дощі не розмиють дороги до Чунас-Кулю? — спитав секретар.

— Можна буде підкріпити греблю! — відповів Богуш.

Вони довго дивилися, спиняючися задумливо очима на очереті, що мав їм так допомогти, на вишках, що деякі з них уже почали прохідку, на двох великих резервуарах, привезених пароплавом і збираних зараз робітниками. Стукіт молотків, виразний і лункий, здавався їм мелодійною музикою осени. Зморшки на їхніх обличчях розійшлися, зникла зажуреність, і від того раптового настрою, що несподівано прийшов, секретар ударив по плечі Богуша.

— Ех, Яню! — скрикнув він. — Чого нам треба?.. Нафти? Буде! Води?.. Є!.. Розваги? Та то ж покищо розкоші... Мине рік, другий, третій, буде тут кіно, і в театрі хлопці гулятимуть! Це ж тільки початок.

— Погано, що гідрографи тільки на весні приїдуть!

— Не все за одним заходом, друже! — Секретар зідхнув на повні груди. — І подумати тільки, — захоплено сказав він, — як кожен береться!.. Візьми хоч цього техніка!.. Думка греблі рве! Як повінь, як нестримна вода!.. Руйнує, сплюндровує вщент старі традиції, звички... Люблю молодь!

Увечері того дня робітники слухали під лікарчиними вікнами патефона, що безперестанно змінював платівки. Рідко коли так реготав Богуш, — його сміх заглушав музику.

Ціна 2 крб. 40 коп.
(Р)
Оправа 50 коп.

ПРОВЕРЕНО — 89

32-5086

ПЕРЕВІРЕНО
014 РІК

16,5